

ገለልተኛ ተከራካሪ፣ ለኢትዮጵያ ያለው አግባብነት*

በጌታቸው አበራ **

የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም የኮሎን ሎው ሥርዓት አንድ ሁነኛ አካል ሆኖ ቆይቶአል። በሲቪል ሎው ሥርዓትም በአንድ ወይም በሌላ መልክ ተካቶ ይገኛል። በተለይ በኮሎን ሎው ሥርዓት ይህ ተቋም የፍትሕን ዓላማዎች በመጠበቅ ለዘመናት ሲያገለግል ቆይቷል። ይሁን እንጂ በሕግ የጥናት ጽሑፎች ለተቋሙ ተመጣጣኝ ትኩረት አልተሰጠውም። ባጠቃላይ ይህንን ነባርና ጠቃሚ ተቋም በሚመለከት የመረጃ ጽሑፎች እጥረት አለ።

ይልቁንም ደግሞ ኢትዮጵያውያን ሕግ አውጪዎች፣ ጻፎችና የሕግ ባለሙያዎች ስለገለልተኛ ተከራካሪ ባህርይና ተግባሮች ያላቸው ግንዛቤ እነስተኛ ነው። የተለያዩ የሲቪል ድርጅቶችና የመብት ተከራካሪ ቡድኖች የግለሰብና የቡድን መብቶችን የማራመድና የማስፋፋት ዓላማ ይዘው እየተቋቋሙ በሚገኙበት በአሁኑ የኢትዮጵያ ሁኔታ ስለገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም ባሕርይ፣ ተግባርና አግባብነት መወያየት አስፈላጊና ወቅታዊ ነው።

ይህ የጥናት ጽሑፍ የቀረበው የዚህ ዓይነትን ውይይት ለመቀስቀስ በማሰብ ነው። የጥናት ጽሑፉ ሁለት ክፍሎች አሉት። ክፍል አንድ ስለገለልተኛ ተከራካሪ ባሕርይና ስለተግባሮቹ ወሰን የሚያወሳ ሲሆን ክፍል ሁለት ደግሞ ገለልተኛ ተከራካሪን በሚመለከት የኢትዮጵያን ልማዳዊና ዘመናዊ አሠራር የሚመረምር ሆኖ ተቋሙ ለኢትዮጵያ ሁኔታ ስላለው አግባብነት የተሠነዘሩ አስተያየቶችም በማጠቃለያ መልክ ተካተዋል።

ክፍል አንድ
ጠቅላላ

1. የገለልተኛ ተከራካሪ ባሕርይ

“ገለልተኛ ተከራካሪ” (አሚክስ ኩሪየይ) የሚለው የላቲን ቃል የተገኘው አማይካስ ኩሪየይ ከሚለው የግሪክ ሐረግ ሲሆን ቀጥታ ተርጉሙም የፍርድ ቤት ንደኛ ወይም አጋዥ ማለት ነው። ገለልተኛ ተከራካሪ የፍርድ ቤት አጋዥ እንደመሆኑ ፍርድ ቤቱ ስለቀረበው ጉዳይ ጥርጣሬ ሲገባው ወይም ስህተት ላይ ሲወድቅ መረጃ የሚሰጥ ተመልካች ነው።¹

የአሁኑ የገለልተኛ ተከራካሪ ቀደምት ተቋም በሮማውያን ሕግ ኮንቪሊዩም በመባል ይታወቅ የነበረው ተቋም ሲሆን ፍርድ ቤቱ የያዘውን ጉዳይ ለመወሰን እንዲችል ምክር እንዲሰጠውና እንዲረዳው ከጠበቆች መካከል መርጦ ጻፍው የሚሾመው ሰው ነበር።² በዚህ ሁኔታ የሚሾመው ሰው ግልጽ ስላልሆነለት የሕግ ነጥብ ለፍርድ ቤቱ ማብራሪያ ይሰጥ ነበር።

ገለልተኛ ተከራካሪ የፍርድ ቤት አጋዥ ነው የሚለው አነጋገር ቀጥታ ትርጉም የፍርድ ቤቱ እንጂ የተከራካሪ ወገኖች አጋዥ አለመሆኑን የሚያሳይ ቴክኒካዊ እንድምታግ ያዘለ ነው። ገለልተኛ ተከራካሪው ጻፍው ስላንድ ጉዳይ ፍሬ ነገር ወይም የሕግ ነጥብ ጥርጣሬ ሲገባው ወይም ሲሳሳት ለጻፍው መረጃ የሚያቀርብ ተመልካች ነው። ስለዚህ ገለልተኛ ተከራካሪ ለአንድ ባለጉዳይ ከቆመ ጠበቃ ይለያል፤ ምክንያቱም ጠበቃው አንድን ተከራካሪ

* ይህ ጥናታዊ ጽሑፍ በመጀመሪያ የተዘጋጀውና የቀረበው ለኢትዮጵያ የሕግ ባለሙያ ሴቶች ማኅበር ሲሆን ከዚያ ወዲህ የተደረጉ ምርምሮችንና በረቂቅ ላይ የተሰጡ አስተያየቶችን በማካተት በከፊል ተሻሽሏል።
** ረዳት ፕሮፈሰር፣ ሕግ ፍትህ-ቲ፣ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ።

¹ ብላክ የሕግ ዲክሽነሪ፣ ዌስት ፓብሊሺንግ ሀውስ፣ ሲንት ፖል፣ ሚኒሶታ (1991)፣ ገጽ 54
² ኮርፐሽን ጆሪስ ሲኮንግ ክፍል ሦስት ህግ (ከዚህ በኋላ “ሲ.ጂ.ኤስ”) ገጽ 422፣ ዓለም አቀፍ ድርጅቶች በዓለም አቀፍ ፍርድ ቤት ዘንድ ስላላቸው የገለልተኞች ተከራካሪነት ሚና ሲ-ደብልዩ ጀንክስ፣ ዓለም አቀፍ ድርጅቶች በዓለም አቀፍ ፍርድ ቤት ዘንድ ስላላቸው አድም ገሮጂየስ ትራንስፎርሜሽን ቅጽ 32 (1946) ገጽ 1 እና ተከታዮቹን ይመልከቱ።
³ “አሚክስ ኩሪየይ”፣ የርዝ ያስተርን ዩኒቨርሲቲ ሎው ሪቪው ቅጽ 55፣ ቁ፡4፡(1960)፣ ገጽ 469

ወገን የሚወክል፣ በጉዳዩ ላይ በሚሰጠው ውሳኔ ጥቅም የሚነካ ሕጉም ሆነ ፍርድ ቤቱ በያዘው ጉዳይ እንደ አንድ ተከራካሪ ወገን የሚመለከተው ስለሆነ በተመልካችነት ሊታይ፣ ስለዚህም የፍርድ ቤቱ አጋዥ ሊሆን አይችልም። እንዲሁም ደግሞ ገለልተኛ ተከራካሪ በአንድ የፍትሕ ብሔር ወይም የወንጀል ጉዳይ ባግባቡ ከተወከሉት ተከራካሪ ወገኖች ተለይቶ መታየት አለበት። ባግባቡ የተወከሉት ወገኖች በሥነ ሥርዓት ሕገ መሠረት እስፈላጊ ወይም ጣልቃ ገብ ወገኖች የሚባሉት ናቸው። እነዚህ ወገኖች በጉዳዩ “ጥቅም ያላቸው” ሲሆኑ ከርከር የተደረገባቸውን ጥቅሞች በሚመለከት ፍርድ ቤቱ የሚሰጠው ፍርድም የግድ ተፈጻሚ ይሆንላቸዋል ወይም ይሆንባቸዋል። ገለልተኛ ተከራካሪ ከነዚህ ወገኖች የተለየ ነው። እንዳቸውንም አይወክልም። ስለዚህም ፍርድ ቤቱ የሚሰጠው ፍርድ ተፈጻሚ አይሆንበትም። እንዲያውም ገለልተኛ ተከራካሪ በነበረበት ጉዳይ በጋላ መደበኛ ተከራካሪ ወገን (ባለጉዳይ) ሆኖ ሊቀርብ ይችላል።⁴

2. የገለልተኛ ተከራካሪ ተግባር

የገለልተኛ ተከራካሪ ተግባር ፍርድ ቤቱ ሲሾመው ወይም ያቀረበውን ጥያቄ ፍርድ ቤቱ ሲቀበለው በፍርድ ቤት በመታየት ላይ ባለ ከርከር ጣልቃ መግባትና ፍርድ ቤቱ ጥርጣሬ ላይ ስለወደቀባቸው ወይም ትኩረት ስላላደረገባቸው የፍሬ ነገርና የሕግ ነጥቦች ለፍርድ ቤቱ መረጃ ወይም ምክር መሰጠት ነው።

የአንድ ገለልተኛ ተከራካሪ በአንድ ጉዳይ ጣልቃ መግባት የአንዱን ተከራካሪ ወገን ከርከር የማዳከምና የሌላውን ወገን ከርከር የማጠናከር ውጤት ሊኖረው ይችላል። ይህ ግን ገለልተኛ ተከራካሪውን የጉዳዩ ተከራካሪ ወገን አያደርገውም።

ገለልተኛ ተከራካሪው የሚያተኩረውና ግተኮርም ያለበት ፍሬነገሩንና ሕጉን በትክክል በመግለጹ ላይ ብቻ ነው። ስለዚህም ሁኔታው በገለልተኝነት ሲጠን አንድ ገለልተኛ ተከራካሪ ወገን ፍርድ ቤቱን በመርዳት ጣልቃ መግባቱ የየትኛውንም ተከራካሪ ወገን ጥቅም የማራመድ ወይም የመጉዳት ውጤት ሊኖረው አይችልም፤ ወይም ደግሞ ሁኔታው በግልባጭ ሲታይ ማንኛውም ተከራካሪ ወገን ለጉዳዩ አግባብነት ያለው ፍሬ ነገር ወይም የሕግ ነጥብ ለፍርድ ቤቱ ድብቅ ሆኖ እንዲቀር የማድረግ ሕጋዊ ጥቅም ሊኖረው አይችልም።⁵

በድርጅቱ የአንግሊዝ አገር አሠራር ማንኛውም ተመልካች ፍርድ ቤቱ ሳይጠይቀውና የተከራካሪ ወገኖችን ፈቃድ ሳያገኝ ገለልተኛ ተከራካሪ በመሆን ለፍርድ ቤቱ ምክር ለመስጠት ፈቃደኛ ይሆን ነበር። በዚህም መሠረት “አንድ ተመልካች ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ በመቅረብ ስለትክክለኛው ጉዳይ ለፍርድ ቤቱ መረጃ ይሰጥ ነበር”።⁶ የገለልተኛ ተከራካሪ ዘመናዊ መሠረተ ሀሳብ በዳኛው ይሾም የነበረውን የሮማዊያንን ኮንሊሊዮም እና በራሱ እነሳሽነት፣ የተከራካሪ ወገኖችን ፈቃድ ሳይጠይቅና ፍርድ ቤቱም ሳይጠይቀው ጣልቃ ይገባ የነበረውን የአንግሊዝ ሉት አሚቺ ኩሪየይ (ገለልተኛ ተከራካሪ) በማጣመር የያዘ ነው። በዚህ መሠረት፣ ዛሬ ፍርድ ቤት አንድን ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ እንዲሆን የመሾም ወይም አንድ ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ ጣልቃ እንዲገባ እንዲፈቀድለት ጥያቄ ሲያቀርብ የመቀበል መብት አለው። ከዚህ የተነሣ ማንኛውም ሰው ፍርድ ቤቱ ካልሾመው

⁴ ዝኒ ኮማህ፣ ገጽ 470፣ እንዲሁም ደግሞ አንድ ገለልተኛ ተከራካሪ ቀድሞ ሲል ገለልተኛ ተከራካሪ በሆነበት ጉዳይ በድጋሚ ገለልተኛ ተከራካሪ ሲሆን ይችላል ዝኒ ኮማህ።
⁵ ሆኖም በዘመናዊ ፍርድ አሠራር ፍርድ ቤቱ የአንዱን ወይም የሁሉንም ተከራካሪ ወገኖች ተቃውሞ ውድቅ ለማድረግ ቢችልም የተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ ፍርድ ቤቱ የገለልተኛ ተከራካሪ ማሰታወሻ ለማቅረብ የሚቀርብ ማመልከቻን ለመፍቀድ ወይም ለመከላከል በሚሰጠው ውሳኔ ተፅዕኖ ሊኖረው ይችላል- ብላክ መዝገብ ቃላት፣ ከላይ የተጠቀሰው፣ ገጽ 54፣ ኤች አብረሃም፣ *ዙጽጻጪያል ፕሮባብ*፣ ዋይንውድ፣ ፒ.ኤ. (1993)፣ ገጽ 235፣ ስለዚህ ነጥብ ማብራሪያ የዚህን ድህረ-ገጽ 11 እና 12 ይመልከቱ።
⁶ ይህ አባባል ዳኛው የፍሬ ነገርና የሕግ ጥያቄዎች በማንሳት ረገድ የአድቨርስሪያል ሥርዓት ገደብ ከሚያደርግበት የኮመን ሎው ሥርዓት ይልቅ ዳኛው ራሱ የፍሬ ነገርና የሕግ ጥያቄዎች ለማንሳት በሚችልበት የኮንቲኔንታል ሥርዓት የበለጠ ዕውነትነት አለው። በፈተኛውም ሥርዓት በሆነ ዳኛው በፍሬ ነገርና በሕግ ረገድ በመረጃ የተደገፈ ውሳኔ የመስጠት ግዴታ አለበት።
⁷ “አሚከስ ኩሪየይ” የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 469፣ እንዲሁም ይህን ድህረ-ገጽ 6 ይመልከቱ።

ወይም ጣልቃ ለመግባት ያቀረበውን ጥያቄ ፍርድ ቤቱ ካልተቀበለው ገለልተኛ ተከራካሪ ለመሆን ወይም አንደገለልተኛ ተከራካሪ ለመቆም አይችልም።⁸

እዚህ ላይ የገለልተኛ ተከራካሪ መሠረተ ሀሳብ በጊዜው ካለው አሠራር ጋር ለመራመድ እንዲችል እየተሻሻለ የመጣና ይህም መሻሻል የሚቀጥል መሆኑን ማስታወስ ያስፈልጋል። ስለዚህም እንዳንዴ ገለልተኛ ተከራካሪ “በከሱ ጉዳይ ከፍተኛ ጥቅም ወይም ጠንካራ አቋም ያለው ሰው” ነው ተብሎ ይወሰዳል። ሆኖም የዚህ አባባል እውነትነት በከፊል ነው። እስፊላጊ ሆኖ ሲያገኘው በፍርድ ቤት ስለተያዘ ጉዳይ አግባብነት ያለው ምርመራ እንዲያካሂድና መረጃ እንዲያቀርብ ፍርድ ቤቱ ራሱ እንደገና ጠበቃ ወይም ሌላ ሰው ሊሾም ይችላል። የዚህ ዓይነቱ ሹመት የሚመሠረተው ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ በሚሾመው ሰው የግል አቋም ላይ ሳይሆን ለጉዳዩ ባለው ገለልተኝነትና ብቃት ላይ ነው። በእርግጥ እንደ ሰው እንደገና ጉዳይ በሚመለከት በገለልተኛ ተከራካሪነት ጣልቃ ለመግባት የሚያመለክተው በጉዳዩ ላይ ከፍተኛ ጥቅም ወይም ጠንካራ አቋም ለማራመድ ነው። ይሁን እንጂ ይህ ከፍተኛ ጥቅም ወይም አቋም የግል ሊሆን አይችልም።¹⁰ ግፊቱ የመጣው ከግለሰብ ጥቅም ሳይሆን ከፍ ካለ ማህበራዊ ወይም የሕብረተሰብ ጥቅም መሆን አለበት።

ስለዚህ አንድ ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ በአንድ ጉዳይ ጣልቃ በመግባቱ እንደ ተከራካሪ ወገን ተጠቃሚ ቢሆን የዚህ ሰው ጥቅም ሕብረተሰብ ስለእውነትና ስለፍትሕ ካለው ጥቅም ጋር ተመሳሳይ ነው ማለት ነው። ይህ በመሠረተ ሀሳብ ደረጃ ተቃውሞ ሊቀርብበት የሚችልም አይደለም። ገለልተኛ ተከራካሪው ጣልቃ በመግባት የሚያራምደው ዓላማ የሕብረተሰቡ ዓላማ ነው። በዚህም ጣልቃ ገብነት እንደ ተከራካሪ ወገን ተጠቃሚ ቢሆን ከቆመለት ዕውነትና ፍትሕ አኳያ ሕብረተሰቡ ራሱ ተጠቃሚ ይሆናል።¹¹ ይህ ተከራካሪ ወገን ጥቅም የሚያገኘው ባጋጣሚ ነው። ገለልተኛ ተከራካሪው ጣልቃ የሚገባበት ዓላማ ለጥቅም አይደለም፤ ሊሆንም አይችልም። ከገለልተኛ ተከራካሪ ተቋምና ከዚያም አልፎ ከፍርድ ሥርዓቱ በስተጀርባ ያለው ዓላማ እውነታን ለመጠበቅና ለተከራካሪ ወገኖች ፍትሕን ለማዳረስ እንደመሆኑ መጠን። የገለልተኛ ተከራካሪ ባሕርይና ዓላማም ፍርድ ቤት እነዚህን ዓላማዎች ከግብ እንዲያደርስ መርዳት ነው። እንደ የእንግሊዝ ፍርድ ቤት እንዳተተው “ፍርድ በሚሰጥበት ጊዜ ስህተትን መከላከል የፍርድ ቤቶችን ክብር መጠበቅ ነው። ስለከባድና ግልጽ ስህተቶች ፍርድ ቤቶች መረጃ ካላገኙ ሕግ አልባነትን ማስፈን ይሆናል።”¹² እነዚህ ባሕሪያትና ዓላማዎች ከተለወጡ የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም የቆመበት መሠረት ይጠፋል።

ማህበራዊ ሕይወትና ሕግ የማይቀያየሩ ከስተቶች አይደሉም፤ እየተለዋወጡ ይሄዳሉ። ይበልጥም ውስብስብ ይሆናሉ። የፍርድ ቤት ጻኞች ሁሉንም እውነታዎችና ማህበራዊ ገጽታዎች እንዲያውቁና በሚገባ እንዲገነዘቡ አይጠበቁም። ይህ የጻኞች የእውቀትና የግንዛቤ ገደብ በተለይ በጓላ ጻኛ የሆኑት፤ ሚስተር ብራንዳይ፤ ስለከፍተኛ ሕገመንግሥታዊ ፍሬ ነገሮች በአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት በጠበቃነት ቀርበው መገለጫ ሰጡበት ወቅት ያቀረቡትን የሕግ ማስታወሻ ፍርድ ቤቱ ተቀብሎ ፍሬ ሀሳቡን ሥራ ላይ ካዋለበት ጊዜ ጀምሮ እውቅና ካገኘ ረዥም ጊዜ ሆኗል።¹³ ከዚያን ጊዜ ጀምሮ “ስለከፍተኛ የሕገመንግሥት ጉዳዮች የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች ለማቅረብ ፍላጎት ያላቸው ወገኖች ጣልቃ ለመግባት በሚጠይቁበት ጊዜ ፍርድ ቤቶች ለጥያቄዎቹ ቀና መልስ በመስጠት ላይ ናቸው”።¹⁴ የዚህ ቀናነት መሠረት ጻኞች በሥልጠናና በልምድ መደበኛ የሕግ ጥያቄዎችን ለመወሰን ይችላሉ ተብሎ በመገመቱ ቢሆንም ሕግ አውጭው እካል የሚያወጣቸው ሕጎች ትክክለኛነት የተመሠረተባቸውን የፍሬ ነገር ጥያቄዎችን ለመወሰን

⁸ ሲ.ጅ.ኤስ.፣ ገጽ 423፣ የግርጌ ማስታወሻ ቁ.10፣ አብርሃም፣ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 235
⁹ ብላክ ሮሐን መዝገብ ቀላት፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 54፣ አብርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 234፣ ዌይነር፣ “ከ ሱፐሪየር ኮርትስ ኒው ፍልስ”፣ *ዚርካሪድ ሱው ሪቪው*፣ ቅጽ 68፣ ገጽ 80
¹⁰ አቋሙ ከግል ጥቅም ጋር ሲጣረስ ገለልተኛ ተከራካሪውን ፍርድ ቤቱ እንደባሰገገገው ጠቢቅ ይቆጥረዋል ሲ.ጅ.ኤስ.፣ ገጽ 422
¹¹ ከዚህ ላይ የፍልስፍና ክርክር የግንባሳት ዓላማ የለም፤ “እውነት” ማህበራዊ እውነት ነው፤ “ፍትሕ” ደግሞ ሕብረተሰቡ ፍትሐዊ ነው። በማለት ደንግና ያወጣው መመሪያ ነው ተብሎ ተገምቷል።
¹² “አሚክስ ኩሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 7፣ ገጽ 470።
¹³ ሲ.ጅ. እንደው፣ አድ ጆጂኬ-ቴገግ ስንስ-ቴው-ሸናል ሊቸሱ፣ አቪያና ፕብሊኬቸንስ ለንደን፣ 1995፣ ገጽ 80፣ ዌይነር የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 80
¹⁴ እንደው፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 80

መቻላቸውን በሚመለከት ግን ይህ ግምት ሊሠራ ባለመቻሉ ነው።¹⁵ ለምሳሌ ያህል፤ እንደ ሕግ ከሕገመንግሥቱ ጋር ይጋራል በሚል ምክንያት ሕጉን ውድቅ እንዲያደርግ ፍርድ ቤት በሚጠየቅበት ጉዳይ ሁሉ ፍርድ ቤቱ ለሕጉ መጽናት ወይም ውድቅ መሆን መሠረታዊ ስለሆኑት ፍሬ ነገሮች መረጃ መቀበሉ ብልህነት ነው። ፍርድ ቤቱ ስለያዘው ጉዳይ የተነሱት የፍሬ ነገር ጥያቄዎች በመደበኛው መንገድ በማስረጃ ተረጋግጠው እስካልቀረቡለት ድረስ በጥያቄዎቹ ላይ ማንኛውም ሰው ባጠቃላይ ይልቁንም የሕግ አውጪው አካል ሲሰጥ ከሚችለው የተሻለ ፍርድ ለመስጠት የሚያስችለው የተለየ ብቃት አይኖረውም።

ምንም እንኳን በሕገመንግሥት ጉዳዮች ረገድ የሚፈጸሙ ስህተቶች ይበልጥ ከባድ ማሕበራዊና ፖለቲካዊ መዘዝ ሊኖራቸው የሚችሉ ሲሆንም ፍርድ ቤት ስህተቶችን ማስወገድ ያለበት እነዚህን ጥያቄዎች በሚመለከት ብቻ አይደለም። በጉዳዩ የሚከራከሩ ወገኖች እርቆ ባለማየታቸው፣ ሙያ ስለሌላቸው፣ ጥቅም ስለማይገኝበት፣ በቸልተኝነት ወይም በመመሳጠር ለጉዳዩ አግባብነት ያላቸውን ፍሬ ነገሮች ሳይቀርቡ፣ ወይም ክርክሮችን ሳያሰሙ በሚቀሩበት ጊዜ ሁሉ ፍርድ ቤቱ በተመሳሳይ መጠን ለስህተት የተጋለጠ ነው።¹⁶ እንደዚህ ያሉ ጉዳዮች ሲያጋጥሙ፣ ገለልተኛ ተከራካሪ “ፍርድ ቤቱ ሳያጤን ስላለፋቸው ፍሬ ነገሮች ወይም ሁኔታዎች እንደዚሁም ደግሞ ፍርድ ቤቱ በአንዳንድ የሕግ ጉዳዮች ላይ ትኩረት ባለመስጠቱ የተሳሳተ ትርጉም ለሚያሰጥ አደጋ የተጋለጠ መስሎ ሲታይ ለፍርድ ቤቱ መረጃ ለመስጠት የጎላ ጠቀሚታ አለው።”¹⁷

ከዚህም በመነሳት “በፍርድ ቤት ውሳኔ ላይ ከፍርድ ቤት ውጭ የሆነ ተፅእኖ ለማሳረፍ የዋሉ የፕሮፓጋንዳ መሣሪያዎች” ሆነዋል።¹⁸ በሚል የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻ አቀራረብን የሚመለከቱትን የአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ደንቦች በ1949 ዓ.ም. ለማሻሻል ፍርድ ቤቱ ባሰበበት ጊዜ የተባለውን ማሻሻያ የተቃወመው ሚስተር ጀስቲስ ብላክ “ለዚህ ፍርድ ቤት የሚቀርቡት አብዛኛዎቹ ጉዳዮች በመዘገቡ ከተጠቀሱት ተከራካሪ ወገኖች የላቀ ቁጥር ያላቸውን ወገኖች የሚመለከቱ ናቸው። የሕብረተሰቡ ጥቅም ይበልጥ የሚጠበቀው፣ የፍትሕ ሥራም ይበልጥ የሚጉልብተው የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎችን የሚመለከተውን ደንብ በማጥበብ ሳይሆን በማስፋት ነው።” በማለት ጽፎ ነበር።¹⁹

በዚህ መሠረት ደንቡ በ1952 ዓ.ም ሲሻሻል ቀደም ሲል በገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች ረገድ ተደርገው የነበሩት ገደቦች ስለተሻሻሉ ባሁኑ ጊዜ የላቀ ሚና ተሰጥቷቸዋል።²⁰ እዚህ ላይ ሕብረተሰብ በዕውነትና በፍትሕ ላይ ያለው ጥቅም ሕገመንግሥታዊ ጉዳዮች በተገቢው መንገድ እንዲወሰኑ ማድረግ ከሚሰጠው ጥቅም የማያንስ መሆኑን ማጤን ተገቢ ነው። ከዚህም በተጨማሪ ሕብረተሰብ የፍርድ ቤት ውሳኔ ታማኝና አስተማማኝ እንዲሆን ይፈልጋል። ገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ በመግባቱ የሚራመደው ጥቅም የማንም ይሁን ገለልተኛ ተከራካሪ የሚያራምደው ዓላማ ሕብረተሰቡ ራሱ ግብ እንዲመታ የሚፈልገው ዓላማ በመሆኑ በዚህ ረገድ የሕብረተሰብ ጥቅም የሚከፋፈል አይደለም። ፍርድ ቤት ምንጊዜም ቢሆን ስህተት ላይ መውደቅ የለበትም። በዚህ ረገድ ገለልተኛ ተከራካሪ ፍርድ ቤትን የሚረዳ እስከሆነ ድረስ ለሕብረተሰቡ አስፈላጊ የሆነ ተቋም ነው ማለት ነው።

¹⁵ ዌይነር፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 80፣ ኢች ደብሊው ቢክልስ፣ “ጁዲሺያል ዴተርሚኔሽን እፍ ኮንስቲትውሽናል ፋክትን አፈክቲንግ ዙ ኮንስቲትውሽናሊቲ እፍ ሌጂስሌቲቫ አክሽን፣ ሀርቫርድ ሎው ሪቪው፣ ቅጽ 38፣ (1924-25) ገጽ 6
¹⁶ “ዘ አሚከስ ኩሪያይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 469-70
¹⁷ ሊ.ጂ. ኤስ በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 1 የተጠቀሰው፣ ገጽ 436፣ ጉዳዩን የሚመለከቱት ፍሬ ነገሮች በተከራካሪ ወገኖች ቁጥጥር ስለሆኑ ስለፍሬ ነገሮቹ የሚያውቅ ነገር ግን ተከራካሪዎቹ እንዲቀርብ የማይፈልጉት ሰው በገለልተኛ ተከራካሪ እነሳሽነት የፍርድ ቤቱ ምስክር ሆኖ መቅረቡ ፍትሕን ለመጠበቅና ፍርድ ቤቱንም ከስህተት ለመከላከል ይረዳል። ለምሳሌ፣ “ዘ አሚከስ ኩሪያይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471 የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 14ን ይመልከቱ።
¹⁸ ዌይነር፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 80፣ ለተቃራኒው አመለካከት አብርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 230 ይመልከቱ።
¹⁹ “ዘ አሚከስ ኩሪያይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 475፣ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 24
²⁰ ዌይነር፣ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 81፣ አሁን በሥራ ላይ ያሉት ደንቦች ደንጋጌዎች በሙርስ ፈይራል ፕራክቲስ፣ ማቲው ቤንደር፣ ጊው ዮርክ፣ 1970 ዓ.ም ተጽፈው ይገኛሉ።

3. የገለልተኛ ተከራካሪ ተግባሮች ወሰን

የፍርድ ቤት ክርክሮች እስገዳጅነት ባላቸው ቀደምት ፍርዶች (ፕሪሲደንት) መልክ ፍርድ ባረፈባቸው ጉዳዮች (ሬስ ጁዲካታ) መልክ እና በይበልጥም ደግሞ በግልጽ በሕዝብ ላይ ተጨባጭ የቅርብ ጥቅሞች ወይም ጉዳዮች በማስከተል ከሚከራከሩት ወገኖች ውጭ የሆኑ ሰዎችን ወይም የመንግሥትን ጥቅሞች የመንካት ውጤት ሊኖራቸው ይችላል።²¹ ተከራካሪ ወገኖች ሆን ብለውም ሆነ በሌላ ምክንያት “እነዚህን ውጤቶች በግልጽ ሳይነሱቸው ከቀሩ፤ በተለምዶ የመጀመሪያ ደረጃ ወይም ይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት ባለው ያለተገደበ መብት ከተከራካሪ ወገኖች ውጭ የሆነ ገለልተኛ ተከራካሪ በመሾም ወይም ጥያቄ ሲቀርብለት በመቀበልና ገለልተኛ ተከራካሪው እንደተከራካሪ ወገን ተቆጥሮ በፍርድ መገደድ ሳይኖርበት ለፍርድ ቤቱ መረጃ እንዲያቀርብ ማድረግ ይችላል።”²² ስለዚህም ገለልተኛ ተከራካሪው ሊሰጥ የሚችለው ፍርድ የሚኖረውን ውጤት አስቀድሞ በማሳወቅ ፍርድ ቤቱ የተሳሳተ የፍሬ ነገር ወይም የሕግ መደምደሚያ ላይ ከመድረስ ያድነዋል። የገለልተኛ ተከራካሪን ተግባር የሚወስነውም መሠረታዊ መርህ ይኸው ነው።

በዘመናዊ አሠራር የሚታየው የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም የዳበረው የሮማውያንን ኮንሲሊዩምና የእንግሊዙን ኡት አምቺ ኩሪየይ በማጣመር እንደመሆኑ መጠን²³ ይህ መጣመር በእንደ መልኩ የገለልተኛ ተከራካሪን ተግባሮች ወሰን ገላጭ ነው ለማለት ይቻላል። የሮማውያን ኮንሲሊዩም በመሠረቱ የዳኛው የግል አማካሪ ነበር። ዳኛው ሲጠይቀው ብቻ ምክሩን ይሰጥ ነበር። ኮንሲሊዩሙ የመንግሥት ባለሥልጣን ባይሆንም ዳኛው በፈለገበት ጊዜ ሁሉ ምክሩን ይሰጠው ነበር። ይህን ነጥብ በሚመለከት፤ ሊንግላማን የተባለው ፀሐፊ፡

“ሥልጣንን ተግባራዊ ለማድረግ የሚያስችለው የሕግ ዕውቀት ፍላጎት እየሠመረ በሔደ መጠን፤ ዳኛው አጠገቡ ሆነው የሚረዱት ሕግ አዋቂዎች እንዲኖሩት የማድረግ ልግድ አየሰፋ ሔደ። እነዚህ ረዳቶች የመንግሥት ባለሥልጣናት ሳይሆኑ ዳኛውን የሚያገለግሉ የግል ረዳቶች ነበሩ። በዚህም ምክንያት የነሱ ትብብር ውሳኔውን በራሱ ኃላፊነት ለሚሠጠው ዳኛ ምክር በመስጠት በመወሰኑ በፍትሕ አስተዳደር ላይ የገላ ተፅዕኖ አል ነበራቸውም”²⁴ (አጽንኦት የተጨመረ)።

በማለት ጽፏል። በመሆኑም የሮማውያን ኮንሲሊዩም ፍርድ ቤቱ ሲጠይቀው ወይም ሲሾመው ብቻ ምክር ይሰጥ የነበረ ሰው ነው።

በሌላ በኩል ግን የእንግሊዙ ኡት አምቺ ኩሪየይ የዳኛው የግል አማካሪም ሆነ ምክሩን በተፈለገው ጊዜ ሁሉ የሚሰጥ አልነበረም። የእንግሊዙ ኡት አምቺ ኩሪየይ በራሱ አነሳሽነትና ዳኛውም ሳይጠይቀው ምክሩን የሚሰጥ ተመልካች ነበር።²⁵ ይህም በመሆኑ የገለልተኛ ተከራካሪ በዘመናችን ያለው ተግባር ፍርድ ቤቱ ሲጠይቀው ለፍርድ ቤቱ ምክር መስጠት፤ እና ራሱ አመልካቶ ፍርድ ቤቱ ሲፈቅድለት ለፍርድ ቤቱ ምክር መስጠት ነው። በሁለቱም መንገድ ገለልተኛ ተከራካሪው ስለፍሬ ነገር እና ስለሕግ ጥያቄዎች የፍርድ ቤቱ አጋዥ በመሆን ለፍርድ ቤቱ መረጃ ይሰጣል።

4. ገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ የሚገባበት መሠረት

በዘመናዊ አሠራር ፍርድ ቤት ራሱ አንድን ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ አድርጎ መሾምን አስፈላጊ እና ምቹ ሆኖ ሊያገኘው ይችላል። ተገቢ በሆነ ጉዳይ “ፍርድ ቤቱን ወደ

²¹ “ዘ አሚከስ ኩሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 469
²² ዝኒ ኮግሁ፤ ገጽ 469-70
²³ ከላይ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 7ን ይመልከቱ።
²⁴ አርተር ሊንግላማን፤ ሌ ሂለትሪ አፍ ኮንቲኔንታል ሲቪል ፕሮሲደር፤ አገሰትስ ኤም ኬሊ፤ ኒው ዮርክ፤ 1969 ገጽ 256
²⁵ “ዘ አሚከስ ኩሪየይ”፤ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 469፤ የግርጌ ማስታወሻ ቁ.3

ትክክለኛው መደምደሚያ ለመምራት አስፈላጊ የሆኑ እንዳንድ ሥራዎችን በማከናወንና ምርመራዎችን በማካሄድ ፍርድ ቤቱን እንዲረዳ²⁶ ገለልተኛ ተከራካሪ ሊሾም ይችላል። በዚህ መሠረት ለምሳሌ ፍርድ ቤትን መድረርና በፍርድ ቤት ላይ የተፈጸመን የማጭበርበር ወንጀልን የሚመለከት ምርመራ እንዲያደርግና ምስክሮችን እንዲሰማ ገለልተኛ ተከራካሪ በፍርድ ቤት ሊሾም ይችላል²⁷ በተመሳሳይ ሁኔታ አንድን ተከራካሪ ወገን እንዲወክል በመንግሥት የተሰየመ ጠበቃ በሚወከለው ወገን ስም የቃል ክርክር ለማሰማት ፈቃደኛ ሳይሆን ሲቀርብ ፍርድ ቤቱ በእንደዚህ ያለው ወገን ስም የቃል ክርክር እንዲያቀርብ ገለልተኛ ተከራካሪ ሊሾም ይችላል።²⁸ ምንም እንኳን ፍርድ ቤቱ ገለልተኛ ተከራካሪ ለመሾም ሰፊ መብት ያለው ቢሆንም በተመሳሳይ ጉዳይ የሰጣቸው ፍርዶችና የፍርድ ቤቶች አሠራር በዚህ የዳኛው መብት ላይ አንዳንድ ገደቦች እንዲኖሩበት አድርገዋል። በዚህ መሠረት ፍርድ ቤቱ ስለጉዳዩ ወገናዊ አቋም ያለውን ሰው በጉዳዩ ውጤት የግል ጥቅም ባላቸው ወገኖች ተቀጥሮ የሚሠራን ሰው ወይም በጉዳዩ ተከራካሪ በሆነ ሰው ተቀጥሮ የሚሠራን ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ አድርጎ መሾም አይችልም።²⁹ በዚህም በተጨማሪ አንድ የመጀመሪያ ደረጃ ፍርድ ቤት በጉዳዩ ላይ ይግባኝ ከተጠየቀ በኋላ ገለልተኛ ተከራካሪ ለመሾም አይችልም፤ እንደዚሁም አንድ ይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት በበታች ፍርድ ቤት በተያዘ ጉዳይ ገለልተኛ ተከራካሪ የመሾም ሥልጣን የለውም።³⁰

እንደዚሁም ደግሞ አንድ ሰው በአንድ ጉዳይ ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ ለመቅረብ ፍርድ ቤቱ እንዲፈቅድለት ሊያመለክት ይችላል። የዚህ ዓይነት ሁኔታ አንድ ሰው በጉዳዩ ከፍተኛ ጥቅም ወይም ጠንካራ አቋም ሲኖረውና በራሱ ተከራካሪ ወገን ሆኖ ለመቅረብ አግባብነት ሳይኖረው ሲቀርብ ሊያጋጥም ይችላል። አብዛኛውን ጊዜ በዚህ ሁኔታ ጣልቃ የሚገባው ሰው የአንዱን ተከራካሪ ወገን አቋም የሚያራምድ ቢመስልም በተግባር ግን በግል ጥቅም ወይም ትርፍ ላይ ሳይተኩር³¹ ጉዳዩ ከራሱ አመለካከት ጋር በሚጣጣም መልኩ እንዲታይ ሀሳብ ያቀርባል።³² የአእምሮ ሕመም ያለበትን ወይም ሕፃናትን የመሳሰሉ ሰዎችን በሚመለከት ፍትሕን ለማራመድ ባለው ዓላማ ተገፋፍቶ የግል ጥቅም ይወክላል ሊባል ከሚችልባቸው አልፎ አልፎ ከሚፈጠሩ አጋጣሚዎች በስተቀር (ሲ.ጂ. ኤስ ገጽ 425 በግርጌ ማስታወሻ ቁጥር 33) አብዛኛዎቹ የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች የሚቀርቡት በቂ ስፋት ያላቸውን ማህበራዊ ጥቅሞች ለማራመድ መሆኑ በአሠራር ታይቷል። ይህ የሆነበት ምክንያት ገለልተኛ ተከራካሪ ሆነው ጣልቃ እንዲገቡ ፈቃድ የሚጠይቁት የተለመዱት የመንግሥት ክፍሎችና ለሕዝብ መብት ጥበቃ የተቋቋሙ አካላት ስለሆኑ ነው።³³ ለምሳሌ በአሜሪካ ምንም እንኳን በሀሳብ ደረጃ ፍልጎቱ ያለው ማንኛውም ሰው ለማመልከት የሚችል ቢሆንም አብዛኞቹን የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች ያቀረቡት በእንቅስቃሴ ላይ ያሉ የሲቪል ድርጅቶችና ሌሎች ሀሳባቸውን በተደራጀ መልክ ለማሰማት

26 ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 428
 27 ዝኒ ኮማሁ፣ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 77
 28 ዝኒ ኮማሁ
 29 ዝኒ ኮማሁ፣ ገጽ 426
 30 ዝኒ ኮማሁ፣ ገጽ 429

31 ብላክ የሕግ መዝገብ ቃላት፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 54
 32 ለምሳሌ በሂጀብሆይ ሩስትምጂ ፓቴልና በዮምቤይ የክልል መንግሥት መካከል ለነበረው ክስ የተሰጠውን ውሳኔ (1953) በእን ኤስ ቢንድራ ፖሊሲ ስር ሌገድ ፓሪክሪብ ሎው ቡክስ ኩባንያ አላሀባድ፣ (1973) ገጽ 349-50 የተጠቀሰውን ይመልከቱ፤ እንዲሁም በኒው ኢንግላንድ ፕራንሲፕል ፕሪታይት ቅጽ 1 (1995) “ገለልተኛ ተከራካሪ የአንድ የሕግ ክርክር ተከራካሪ ወገን አይደለም። ስለዚህም በጉዳዩ ውጤት ጥቅም በቀጥታ ከሚያገኘው በጉዳዩ ተከራካሪ ወገን እንዲሆን ከሚፈቀድለት ጣልቃ ገብ ወገን የተለየ ነው” ተብሎ የተጠቀሰውን ይመልከቱ፤ ለተቃራኒው አመለካከት ከላይ በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 5 በተጠቀሰው አብርሃም ኤች (በገጽ 234) “(ገለልተኛ ተከራካሪ) የጉዳዩ ተከራካሪ ወገን አይደለም፤ ነገር ግን ውሳኔው እሱ የሚደግፈውን ወገን የሚጠቅም እንዲሆን ፍላጎት አለው። ገለልተኛ ተከራካሪ ማንኛውንም ወገን አይወክልም፤ ፍላጎቱም ለፍርድ ቤቱ መረጃ መስጠት ብቻ ነው የሚለው የቀድሞ አስተሳሰብ ጊዜው ካለፈበት ቆይቷል” በማለት የጻፈውን ይመልከቱ።

33 “ዘ አሜሪካ ኩሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 480-81

የተቋቋሙ ቡድኖች እና የሚያስገርም ባይሆንም፤ በጠቅላይ ዐቃቤ ሕግ አማካይነት የአሜሪካ ፌዴራል መንግሥት ናቸው።³⁴

5. የፍርድ ቤት ሥልጣን

እዚህ ላይ ፍርድ ቤት ማንኛውንም ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ እንዲሠራ የመሸም ሕጋዊ ግዴታ የለበትም፤ እንዲሁም ደግሞ ማንኛውም ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ ለመቅረብ ሲጠይቅ የመፍቀድ ሕጋዊ ግዴታ የለበትም። በገለልተኛ ተከራካሪነት የመሰማት መብት በፍርድ ቤቱ ሙሉ ሥልጣን ውስጥ ያለ ጉዳይ ነው። ገለልተኛ ተከራካሪ የሚሰማው በፍርድ ቤት ፈቃድ ብቻ ነው። በገለልተኛ ተከራካሪነት የመሰማት ፈቃድ የበጎ ፈቃድ ወይም ግምት ጉዳይ እንጂ የመብት ጉዳይ አይደለም።³⁵

በገለልተኛ ተከራካሪነት የመሰማት ዕድል በፍርድ ቤት ሙሉ ሥልጣን ውስጥ ስለሆነ ፍርድ ቤቱ ፈቃዱን በመስጠት ወይም በመከላከል የሚሰጠውን ውሳኔ የመቃወም መብት የለም። የፍርድ ቤቱ ውሳኔ ይግባኝ ሊጠየቅበትም አይችልም።³⁶ ይህ ሁኔታ ከተከራካሪ ወገኖች ጠበቃ አቋም ጋር ሲነጻጸር ከፍተኛ ልዩነት አለው፤ የተከራካሪ ወገኖች ጠበቃ ቀርቦ የሚከራከረው መብቱ ስለሆነ ሲሆን ገለልተኛ ተከራካሪ ግን ቀርቦ ሊከራከር የሚችለው በፍርድ ቤቱ ሲፈለግና ፍርድ ቤቱ ሲፈቅድ ብቻ ነው።³⁷ ከፍርድ ቤቱ ውጭ ከሆነ ሰው እርዳታ የሚያስፈልገው መሆኑንና እርዳታው መቸ እንደሚያስፈልገው የሚወስነው ፍርድ ቤቱ ራሱ ሲሆን በዚህ ረገድ ፍርድ ቤቱ ብቸኛ መብትና ሙሉ ሥልጣን አለው።

ፍርድ ቤቱ በገለልተኛ ተከራካሪነት ለመሰማት የቀረበን የፈቃድ ጥያቄ በመቀበልም ሆነ ባለመቀበል ሲወሰን አንዳንድ ጠቃሚ ሁኔታዎችን ግምት ውስጥ ያስገባል። ለምሳሌ፣ የሕንድ ጠቅላይ ፍርድ ቤት “አስቸጋሪ የሕግና የአሠራር ጥያቄዎች” ሲያጋጥሙት³⁸ ወይም ደግሞ ለፍርድ ቤቱ የቀረበው ጉዳይ ባለው ባሕርይና ጠቀሚታ እንደዚህ ያለውን ሰው እርዳታ የሚጠይቅ ሆኖ ሲያገኘው³⁹ በገለልተኛ ተከራካሪነት ለመሰማት የሚቀርብን ጥያቄ የመቀበል ዝንባሌ አለው።

በአሜሪካ አሠራር ደግሞ አንድ ሰው በገለልተኛ ተከራካሪነት ጣልቃ እንዲገባ ለመፍቀድ በቂ ምክንያት የሚኖረው ፈቃድ ጠያቂው ለፍርድ ቤቱ ለማቅረብ የፈለገው መረጃ ወቅታዊና ጠቃሚ መሆኑን ለማሳየት ሲችል ነው።⁴⁰ የእሱ እርዳታ ፍርድ ቤቱ በየዘው ጉዳይ የተሳሳተ ውሳኔ ከመስጠት እንዲድን ለመጠበቅ አስፈላጊና ጠቃሚ መሆኑን ለፍርድ ቤቱ እንዲያሳይ ያስፈልጋል። የጠያቂዎች ቁጥር ከፍተኛ በመሆኑ ጥያቄዎቹን ለመመርመር ፍርድ ቤቶች የሚያጠፉትን ጊዜ መቆጠብ አስፈላጊ ሆኖ ተገኝቷል። ስለዚህም በሌላ ሁኔታ በብቃት ሊወከሉ ያልቻሉ ጥቅሞችን በሚመለከት የገለልተኛ ተከራካሪ ለፍርድ ቤት መረጃ የማቅረብ ሚና፣ ገለልተኛ ተከራካሪው ለዚህ ዓላማ አግባብነት ያላቸውንና በተከራካሪ ወገኖች በተመሳሳይ መንገድ በሚገባ ያልቀረቡ ጉዳዮችን በማቅረብ ይወስናል። የፍርድ ቤቱን ጊዜ ለመቆጠብ ያለው ፍላጎትም ተከራካሪ ወገኖች በአጥጋቢ ሁኔታ ያላቀረቡትን አግባብነቱ የጎላን አስፈላጊ ጉዳይ ቀልጣፋ በሆነ መንገድ እንዲያቀርቡ ተጨማሪ ገደብ

³⁴ አብርሃም፣ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 435፤ አብዛኞቹን ጥያቄዎች ያቀረቡት የአሜሪካ የሲቪል መብቶች ሕብረት፣ ኤን ኤ.ኤ.ሲ.ፒ፣ የአሜሪካ ጂዊቭ ኮንግራስ፣ ኤ.ኤፍ.ኤል፣ ሲ.አይ.ኤ. የአሜሪካ ጠበቆች ማህበር፣ በ1970ዎቹ በታወቀው በራልፍ ናድር የተመሩ የተለያዩ የተጠቃሚዎች ቡድኖች፣ በአሜሪካ ሊጂን የሚመሩ የተለያዩ የቀድሞ ተዋጊዎች ቡድኖች፣ የሕዝብን እንደገና በየክልሉ መደልደልን፣ እውራጃዎችን እንደገና ማከላለን የጸታ አድልዎንና በሕዝቦች መካከል ልዩነት ማድረግን፣ ሕዝቦችን ማቀላቀልን በሚመለከቱ ጉዳዮች የአሜሪካ መንግሥት መሆናቸው በዚህ ውስጥ ተጠቅሷል። የሕንድ ፍርድ ቤቶችን ልምድ በሚመለከት ቢንድራ፣ ከላይ በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 32 የተጠቀሰውን ይመልከቱ።

³⁵ ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 423፣ ሉዊስዊል እና ሀዛርድ፣ *ኬዝስ ሌገድ ማቴሪያልስ ላን ፕሊዲግግ ሌገድ ፕሮሲዩር፣ ለስቴት ሌገድ ፈዴራል፣* ዘ.ፋ.ውንደሽን ፕሬስ፣ 2ው የርዝ፣ 1973፣ ገጽ 751፤ ቢንድራ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 423፣ ብላክ የሕግ መዝገብ ቃላት፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 54

³⁶ ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 424

³⁷ ቢንድራ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ከላይ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 32

³⁸ ዝጊ ኮማው

³⁹ ዳውሴ ራም ፕሬም፣ ሎው ላፍ ሪትስ ሊን ሊንዲየ፣ ሊንግባንድ ሌገድ ለአሜሪካ ኤን. ኤም. ትራፖቲ የግል ኩባንያ፣ ሶምቤይ (1963) ገጽ 316

⁴⁰ “ዘ አሜሪካክ ኩሪየድ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 470

ያደርግበታል።⁴¹ ስለዚህም በቂ ውክልና መኖር አለመኖሩ ፍርድ ቤቱ ለመቀበል ወይም ላለመቀበል የሚመራበት አንድ ዋና መመዘኛ ነው። የገለልተኛ ተከራካሪው እርዳታ ፍርድ ቤቱ በሌላ መንገድ ሊያገኘው የማይችለው መሆን አለበት። ነገር ግን ጉዳዩ የሕዝብን ጥቅም የሚመለከት ከሆነ ፍርድ ቤቶች ፈቃዱን ለመስጠት አያመነቱም። ይልቁንም ደግሞ “ከፍተኛ ሕገመንግሥታዊ ክርክሮችን በሚመለከት ፍላጎት ያላቸው ወገኖች ጣልቃ እንዲገቡ ወይም የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች እንዲያቀርቡና ስለሕገመንግሥታዊ ፍሬ ነገሮች ለፍርድ ቤቱ መረጃ እንዲሰጡ በመፍቀድ ረገድ ፍርድ ቤቶች ሰፊ ፈቃደኝነት አሳይተዋል።”⁴² በዩናይትድ ኪንግደም እና በካናዳ ያለውም አሠራር ይኸው ነው። ነገር ግን በእነዚህ አገሮች ፍርድ ቤቶች በጽሑፍ ከሚቀርቡ ክርክሮች ይልቅ በቃል ለሚቀርቡ ክርክሮች የማዘንበል አዝማሚያ አላቸው።⁴³

6. ስለተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ

በገለልተኛ ተከራካሪነት ለመሰማት የሚቀርብን ጥያቄ ለመቀበል ወይም ላለመቀበል ፍርድ ቤቶች ግምት ውስጥ የሚያስገቡት ሌላው መመዘኛ የተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ ነው። በመሠረቱ አንድ የውጭ ሰው በገለልተኛ ተከራካሪነት እንዲቀርብ ይፈቀድለት ዘንድ የተከራካሪ ወገኖችን ፈቃድ በቅድሚያ ማግኘቱ አስፈላጊ አይደለም፤ ምክንያቱም ተከራካሪ ወገኖችን የሚመለከት ባለመሆኑ አንድ እንግዳ ሰው ስለጉዳዩ ያለውን መረጃ እንዲሰጥ ፍርድ ቤቱ ቢፈቅድለት ማናቸውም ተከራካሪ ወገን ቢሆን ለመቃወም የሚያስችለው በቂ ምክንያት አይኖረውም፤ ለዚህ እንግዳ ሰው ፍርድ ቤቱ የመሰማት ዕድል ቢሰጠውም የዚህ ሰው ድርጊት አንድ ተከራካሪ ወገን ያለውን ሕጋዊ መብት የሚነካ አይደለምና።⁴⁴ ይሁን እንጂ አንድ እንግዳ ሰው በገለልተኛ ተከራካሪነት መሳተፉን ሁለቱም ተከራካሪ ወገኖች የሚቃወሙት ከሆነ ፍርድ ቤቱ ፈቃድ ለመስጠት ማመንታቱ የማይቀር ስለሆነ ፈቃድ ጠያቂው በጉዳዩ ጣልቃ መግባቱን የሚያስገድድ ምክንያት ማቅረብ ይኖርበታል። የገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ መግባት በአንዱ ተከራካሪ ወገን ኪሣራ የሌለውን ተከራካሪ ወገን አቋም የሚያጠናክር አጋጣሚ ሊፈጥር የሚችል በመሆኑ፤ በገለልተኛ ተከራካሪነት ጣልቃ ለመግባት ፈቃድ የሚጠይቀው ሰው ጣልቃ ለመግባት የጠየቀ መሆኑንና ለማንሳት ያስባቸውን የፍሬ ነገርና የሕግ ነጥቦች ለሁለቱም ተከራካሪ ወገኖች አስቀድሞ ማስታወቅ አለበት።⁴⁵ ተከራካሪ ወገኖች እሱ በክርክሩ ስላንሳቸው ነጥቦች ማብራሪያ ለመስጠት ወይም ክርክሩን ለመቃወም የአጻፉ ዕድል አላቸው። ነገር ግን እዚህ ላይ ፍርድ ቤቱ አንዱ ወይም ሁለቱም ተከራካሪ ወገኖች ገለልተኛ ተከራካሪው ጣልቃ እንዳይገባ ያነሱትን ተቃውሞ ወደቅ ሊያደርገው የሚችል መሆኑን መገንዘብ ያስፈልጋል። ይህም የሚሆነው የዚህ ዓይነቱ ተቃውሞ ፍርድ ቤቱ ጠቃሚ መረጃ እና ምክር እንዳያገኝ ሊያደርገው የሚችል በመሆኑ ነው። “እጅግ ጠቃሚ የሚሆነው የገለልተኛ ተከራካሪ መረጃ በተከራካሪ ወገኖች መመሳጠር፣ ወይም በመረጃው ሊጠቀም የሚችለው ተከራካሪ ወገን የመረጃውን ፋይዳ ሳይገነዘብ በመቅረቱ፣ ወይም መረጃው አንዱም ተከራካሪ ወገን ወደማይፈልገው ውጤት ወይም መፍትሔ የሚያመራ በመሆኑ፣ ወይም (አስቀድሞ በማመን መብትን በማንሳት፣ ቀደም ሲል ከተፈጸመ ድርጊት ወይም አቋም ጋር የሚጋጭ ስለሆነ፣ ጉዳዩ መሰማት ሲጀምር መዝገቡ ውስጥ እንዲሰፍር ባለመደረጉ ወይም ከሌላ ተመሳሳይ ደንብ የተነሳ) በመረጃው ተጠቃሚ ሊሆን ይችል የነበረው ወገን መረጃውን እጅግ አዘግይቶ በማቅረቡ ምክንያት፣ በማንኛውም ተከራካሪ ወገን የመቅረብ ዕድሉ አነስተኛ የሆነው መረጃ ነው።”⁴⁶

የተከራካሪ ወገኖችን ፈቃድ ማግኘቱ በገለልተኛ ተከራካሪነት ለመሰማት የቀረበን ጥያቄ ለመቀበል የበለጠ ጠንካራ ምክንያት ሊሆን ቢችልም፤ አንድ ገለልተኛ ተከራካሪ ወገን ያቀረበው የፈቃድ ጥያቄ ከተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ መከልከል የተነሳ የግድ ውድቅ እንዲሆን የሚያደርግ ውጤት ከተሰጠው የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋምን ከሥር መሠረቱ የሚገድ ይሆናል። የተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ አስቀድሞ መሟላት ያለበት ሁኔታ ወይም በገለልተኛ ተከራካሪነት ለመሰማት አስፈላጊ ከሆኑት ዋና ዋና መመዘኞች አንዱ እንኳን

⁴¹ ዝኒ ኮማሁ
⁴² ሲ.ጂ.አን-ቴው፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 80
⁴³ ዝኒ ኮማሁ
⁴⁴ ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 425፣ በተጨማሪም የግርጌ ማስታወሻ ቁጥር 10ን ይመልከቱ።
⁴⁵ ፍል 42(5)፣ ሱፕሪም ኮርት ፍልስ፣ መርስ ፌዴራል ፕራክቲሰን ከላይ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 20
⁴⁶ “ዘ አሚከስ ኩሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471

ከሆነ፤ “የበለጠ ግምት የሚሰጠው (ገለልተኛ ተከራካሪው ወክሉት የሚቀርበው) የነብረተሰቡ ጥቅም እንጂ የተከራካሪ ወገኖች ግላዊ ጥቅም ባለመሆኑ የገለልተኛ ተከራካሪን የፈቃድ ጥያቄ እንደሚያገዳገዱ ጉዳይ ሁኔታ ፍርድ ቤቱ ይወስናል”⁴⁷ ከሚለው የቆየ መርህ ጋር የሚጋጭ ይሆናል። ስለዚህም የተለመደው አሠራር ፍርድ ቤቱ የቀረበለት መረጃ ወቅታዊና ጠቃሚ መሆን አለመሆኑን አመዛዝና እንደመሰለው ፈቃዱን ይሰጣል ወይም ይነሳል።⁴⁸

7. በገለልተኛ ተከራካሪ ተግባሮች ላይ ስለተጣሉ ገደቦች

አንድ ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ለመሆን መሰየሙ ወይም ያቀረበው ጥያቄ ተቀባይነትን ማግኘቱ ይህ ሰው የዳኝነት ተግባር እንዲያከናውን መብት አይሰጠውም። ተግባሩ ፍርድ ቤቱን በመምከርና ለፍርድ ቤቱ መረጃ በማቅረብ የተወሰነ ነው። ከገለልተኛ ተከራካሪ ምክር የማግኘት ዕድል የነበረው ቢሆንም “የዳኛው ውሳኔ የራሱ ኃላፊነት ነው” የሚለው የጥንቱ የሮማውያን ደንብ አሁንም ይሠራል።⁴⁹ ዳኛው በገለልተኛ ተከራካሪው እርዳታም ሆነ ያለ እሱ እርዳታ በደረሰበት መደምደሚያ መሠረት በራሱ ስምና ኃላፊነት ፍርድ ይሰጣል። ገለልተኛ ተከራካሪ በታሪክ የዳኝነት ተግባር አልነበራቸውም፤ ይህ በታሪክ ዕውነት የነበረውን ያህል ዛሬም እውነት ነው።⁵⁰

በተመሳሳይ ሁኔታ አንድ ሰው ገለልተኛ ተከራካሪ ለመሆን መሰየሙ ወይም ያቀረበው ጥያቄ ተቀባይነት ማግኘቱ ይህ ሰው የተከራካሪ ወገን ተግባር እንዲያከናውን መብት አይሰጠውም። እንዲያውም የገለልተኛ ተከራካሪ ቢሮ በጉዳዩ ተከራካሪ ለሆነ ወገን አገልግሎት እንዲውል ሊጠመዘዝ አይችልም ተብሎ በፍርድ ቤት ተወስኗል።⁵¹

ገለልተኛ ተከራካሪ የዳኝነት ተግባር እና የተከራካሪ ወገን ተግባር ሲኖረው አለመቻሉ በቢሮው ላይ ለተደረጉ ዋና ዋና ገደቦች መሠረቶች ናቸው። በዚህ መሠረት በመጀመሪያ ፍ/ቤት ደረጃ ገለልተኛ ተከራካሪው ለፍርድ ቤቱ ሊሰጥ የሚችለው እርዳታ ሕግንና የፍርድ ቤቱን ሥልጣን በሚመለከቱ ጉዳዮች እንዲሁም ተከራካሪ ወገኖች ባንሷቸው ጭብጦችና ማስረጃዎች ላይ ብቻ እንዲሆን የተገደበ ነው።⁵² ጉዳዩን ተከራካሪዎቹ ወገኖች እንዳቀረቡትና ጭብጦቹንም እነሱው እንደመሠረቷቸው የመቀበል ግዴታ ስላለበት አዲስ ጭብጦች ለማንሳት፣ ነባሮቹን ለማስፋት ወይም በነባሮቹ ላይ ለመጨመር አይችልም።⁵³ በይግባኝ ደረጃ ደግሞ አንደዚህ፤ ገለልተኛ ተከራካሪው ሊያነሳ የሚችለው ፍርድ ቤቱ በመዝገቡ ያሠፈረውን መሠረት በማድረግ በራሱ እነሳሽነት ሊያነሳቸው የሚቻላቸውን ጭብጦች ብቻ ሲሆን የተከራካሪ ወገኖች የፋክክር ሥርዓት በሚፈቅደው መሠረት ዳኛው በራሱ እነሳሽነት ሊፈጽማቸው በሚችለው ጉዳዮች የተወሰነ ነው።⁵⁴ በመዝገቡ ውስጥ የሌሉ ጉዳዮችን በማንሳት በፍርድ ቤቱ ላይ ተፅዕኖ ለማድረግ በማቀድ ገለልተኛ ተከራካሪው የሚፈጽመው ድርጊት ከብደት አይሰጠውም።⁵⁵

47 ዝኒ ኮማሁ ገጽ 476
48 ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 424-5
49 ኢንግልግን፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 484-5፣ በቀድሞው የሮማዊያን አሠራር በይግባኝ የሚደረሰበት ስህተት የአማካሪው እንጂ የዳኛው እንዳልሆነ ይታሰብ ነበር -ዝኒ ኮማሁ ገጽ 485፣ ዛሬ ግን ዳኛው ፍርዱን የሚሰጠው በራሱ ኃላፊነት ስለሆነ ይህ አስተሳሰብ ተቀባይነት የሌለው መሆኑ ግልጽ ነው።
50 ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 429፣ አብርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 236
51 ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 428፣ በመሆኑም አንድ ለአቅመ አዳም ባልደረሰ ታዳጊ ላይ በተፈጸመ የማግለግ ወንጀል በታዳጊው አባት የተቀጠረን ጠበቃ ገለልተኛ ተከራካሪ አድርጎ መሾም ስህተት ነው ተብሎ በፍርድ ቤቱ ተወስኗል፤ ፍርድ ቤቱም “ይህ ቢሮ ለፍርድ ቤቱ ለራሱ እርዳታ የሚያደርግ እንጂ በጉዳዩ ተከራካሪ ለሆነ ወገን አገልግሎት ሊጠመዘዝ አይችልም” የሚል ፍርድ አስፍሯል - ዝኒ ኮማሁ ገጽ 426 የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 44 እና 45።
52 ዝኒ ኮማሁ፣ ገጽ 430 የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 91፣ “ዘ አሚክስ ኩሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471
53 ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 430፣ “ዘ አሚክስ ኩሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471
54 ዝኒ ኮማሁ፣ ሲ.ጂ.ኤስ. ገጽ 430
55 ዝኒ ኮማሁ፣ ገጽ 431

የገለልተኛ ተከራካሪ ቢሮ ባሕርይ ክስ ለመመሥረት፣ ፍርድ ቤት በሰጠው ብይንና ፍርድ ይግባኝ ለመጠየቅ፣ ወይም ጉዳዩ እንደገና እንዲታይ ለማመልከት እያስችለውም።⁵⁶ ይህም የሆነበት ምክንያት ገለልተኛ ተከራካሪው ተከራካሪ ወገን ባለመሆኑና በጉዳዩ ሂደት ላይ በማናቸውም መንገድ ቁጥጥር ስሌለው ነው። ለምሳሌ፣ ፍርድ ቤቱ ባለው ሥልጣን ከተከራካሪ ወገኖች አንዱን እንዲጠይቅ ሊፈቅድለት የሚችል ቢሆንም፣ ምስክርዎችን ለመጥራት ወይም ለመጠየቅ አይችልም።⁵⁷ አንድ ገለልተኛ ተከራካሪ ወገኖች ከፈቀዱ የቃል ክርክር ግሰማት ይችላሉ። ነገር ግን የተከራካሪ ወገኖች ፈቃድ ካልተገኘ፣ የቃል ክርክር ሊያሰማ የሚችለው ፍርድ ቤቱ በተለይ ሲፈቅድለት ሆኖ ለዚህም የቃል ክርክር ፍርድ ቤቱ በሌላ ሁኔታ ሊያገኘው የማይችለውን እርዳታ ያስገኛል ተብሎ የታመነበትን ምክንያት የሚገልጽ ማሳሰቢያ ማቅረብ አለበት። የሕዝብን ጥቅም የሚመለከቱ ካልሆኑ በስተቀር እንደዚህ ያሉት ማሳሰቢያዎች ድጋፍ የላቸውም። ለቃል ክርክር የሚቀርቡ ጥያቄዎች የፍርድ ቤት የተለየ ፈቃድ የሚያስፈልጋቸው ከመሆናቸው ባሻገር በከባድ ምክንያቶች የተደገፉ መሆን አለባቸው። እዚህም ላይ፣ ፍርድ ቤቶች የሕዝብን ጥቅም ለመጠበቅ በሚሆንበት ጊዜ ይበልጥ የሰፊ ዕድል ይሰጣሉ። በዚህም ምክንያት ገለልተኛ ተከራካሪው ለመሰማት የሚጠቀሙባቸው የተለመዱት ዘዴዎች የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች ናቸው። በማስታወሻው ውስጥ ለማንሳት የሚፈልጋቸውን ነጥቦች በመዘርክር የጽሑፍ ጥያቄውን ጉዳዩን ለሚያው ፍርድ ቤት ፀሐፊ (ሬጅስትራር) አስቀድሞ በማቅረብ⁵⁸ ገለልተኛ ተከራካሪው በማስታወሻው ለፍርድ ቤቱ ምክርን ይሰጣል፤ ወይም ፍርድ ቤቱ ሳያጤን በዘላቸው የፍሬ ነገር ወይም የሕግ ነጥቦች ወይም ሁኔታዎች ላይ እንዲያተኩር ያሳስባል።⁵⁹ እንደዚሁም ደግሞ ስለአሠራር ጉዳዮች ሀሳብ ለማቅረብና የተደረገውን የመጥሪያ አሰጣጥ ብቃት በሚመለከት ጥያቄ ለማንሳት ይችላል።⁶⁰

ገለልተኛ ተከራካሪ ወደፊት ሊያጋጥሙ ይችላሉ ተብለው የሚገመቱ ሐሳባዊ ጉዳዮችን ለማንሳት አይችልም። ገለልተኛ ተከራካሪው ጣልቃ የሚገባበት ክርክር ተጨባጭ የሆነና በፍርድ ቤቱ ከተያዘው ጉዳይ ጋር የተዛመደ መሆን አለበት።⁶¹ የገለልተኛ ተከራካሪው እርዳታ ፍርድ ቤቱ የያዛቸውን ጭብጦች ለመወሰን የሚጠቅም ካልሆነ አይፈለግምና!

ገለልተኛ ተከራካሪው ጉዳዩን እንዳገኘው መውሰድና ተከራካሪ ወገኖች ያነሷቸውን ጭብጦች እንዳሉ መቀበል አለበት በሚለው መርህ መሠረት አንድ ሕግ ከሕገመንግሥቱ ጋር ይጋጫል በማለት ለመቃወም አይችልም።⁶² ይህ መሠረተ ሀሳብ “ሕግ አውጪው አካል ያወጣው አንድ ሕግ ከሕገመንግሥቱ ጋር ይጋጫል የሚል ተቃውሞ ማቅረብ የሚችለው መብተቹ በሕጉ የተነኩበት ሰው ብቻ ነው”።⁶³ ከሚለው የሕገመንግሥት መርህም ጋር የሚጣጣም ነው። ተቃውሞ የቀረበበት ሕግ ሊጻፍ የማይችል ቢሆን እንኳን፣ አንድ ሰው ሕጉ አይጻፍም ተብሎ በፍርድ ቤት እንዲወሰን ለመጠየቅ የሚችለው “በሕጉ አፈጻጸም፣ እንደሌሎች ሰዎች ባጠቃላይ በውል ባልታወቀ ሁኔታ ጉዳት የደረሰበት መሆኑን ብቻ ሳይሆን፣ አንድ የተወሰነ ጉዳት በቀጥታ በሱ ላይ የደረሰበት ወይም በእርግጥ ሊደርስበት የተቃረበ መሆኑን” ለፍርድ ቤት ማስረዳት ሲችል ነው።⁶⁴

⁵⁶ ሉዊስያ ሌንድ ሀዛርድ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 751፣ “ዘ ለሚከስ ኩሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471፣ የፍርድ ቤት ሥልጣን ወይም ክስ የለም በሚል ካልሆኑ በስተቀር ባጠቃላይ ክርክር እንዲቋረጥ ወይም እንዲሰናበት ለመጠየቅ አይችልም፣ ዘኒ ኮግሁ ገጽ 432

⁵⁷ የአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ደንብ አንቀጽ 42(7)፣ ሙር፣ ከላይ በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 20 የተጠቀሰው፣ እንዲሁም “ዘ ለሚከስ ኩሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 475 ይመልከቱ።

⁵⁸ ሉዊስያ ሌንድ ሀዛርድ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 1268

⁵⁹ ሲ.ጂ.ኤስ፣ ገጽ 427-8

⁶⁰ ዘኒ ኮግሁ ገጽ 424፣ 429፣ “ዘ ለሚከስ ኩሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 471

⁶¹ ሲ.ጂ.ኤስ፣ ገጽ 424፣ የከሳሽ የአየር ማሰማያ መሣሪያ የፈዴራል ኤክሳይዝ ቀረጥ የሚከፈልበት እንደሆነ በቀረበ ክስ የገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ የመግባቱ ጥያቄ ውድቅ ተደርጓል- ዘኒ ኮግሁ ገጽ 424፣ የግርጌ ማስታወሻ ቁ. 26

⁶² ሲ.ጂ.ኤስ፣ ገጽ 432

⁶³ አሜሪካን ጆርስፕራደንሲ፣ ኮንስቲትዩሽንናል ሎው፣ ቅጽ 11 እና 12፣ ስለሕንድ አሠራር ኤን. ኤስ ቢንድራ፣ ከላይ በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 32 የተጠቀሰውን ይመልከቱ።

⁶⁴ ዘኒ ኮግሁ

ሕገ ከሕገመንግሥቱ ጋር ይጋጫል የሚል ጥያቄ በተከራካሪዎቹ ወገኖች ከተነሳ የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻ ሊቀርብበት የሚችል ጉዳይ ይሆናል። በዚህ አጋጣሚ ሕጎችና የአስተዳደር እርምጃዎች ከሕገመንግሥቱ ጋር የሚጋጩ መሆናቸውን የሚመለከቱ እንዲሁም በሕገመንግሥቱ የተረጋገጡ መብቶች ሥራ ላይ እንዲውሉ የቀረቡ ጥያቄዎችን ባብዛኛው ያከተቱ የሕዝብ ጥቅም ጉዳዮች የአሜሪካ ፍርድ ቤቶች የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች እንዲቀርቡባቸው ፈቃድ የሰጡባቸው ዋናዎቹ ጉዳዮች መሆናቸውን መገንዘብ ተገቢ ነው።⁶⁵

ገለልተኛ ተከራካሪ በፍርድ ቤት በተያዘ ጉዳይ ጣልቃ እንዲገባና ማስታወሻ እንዲቀርብ ወይም የቃል ክርክር እንዲያሰማ ወይም ሁለቱንም እንዲያደርግ ስለተፈቀደለት ብቻ ፍርድ ቤቱ ገለልተኛ ተከራካሪው የሰጠውን ምክር ወይም ያቀረበውን ማስረጃ በውሳኔው አሰጣጥ ሂደት ግምት ውስጥ እንዲያስገባ ይገደዳል ማለት አይደለም። ፍርድ ቤቱ ገለልተኛ ተከራካሪው ያቀረበለትን ለመስማት ቢችልም፣ የሰማውን ግምት ውስጥ ለማስገባት ወይም ላለማስገባት ሙሉ መብት ያለው ሲሆን ገለልተኛ ተከራካሪው ያቀረበውን ፍርድ ቤቱ ከግምት ውስጥ ሳያስገባው ቢቀር የመቃወም መብት የለውም።⁶⁶ ገለልተኛ ተከራካሪው ያቀረበውን በጭፍን መከተል ተገቢ ካለመሆኑም በላይ ፍርድ ቤቱ ማድረግ ያለበት ገለልተኛ ተከራካሪው ባያቀርበውም ኖሮ ራሱ ሊያደርገው ይገባው የነበረውን ብቻ ነው።⁶⁷ የገለልተኛ ተከራካሪው ተግባር ፍርድ ቤቱ ተከራካሪ ወገኖች ውሳኔ እንዲሰጥባቸው ባቀረቡት ጭብጥ ላይ በማስረጃ የተደገፈ ውሳኔ እንዲሰጥ መርዳት ብቻ ነው። ፍርድ ቤቱ ለጉዳዩ አግባብነት ያላቸውን ፍሬ ነገሮችና ሕጎች እንዲያውቅና ውሳኔውን በእነዚህ ላይ እንዲመሠርት ይጠበቃል። ገለልተኛ ተከራካሪው በፍሬ ነገርና በሕግ ረገድ ጻፏቸው የመረጃ ጉድለት ሲኖርበት ይህን ጉድለት ያሟላል። በመጨረሻው ግን ጻፏቸው በቀረቡለት ጭብጦች ላይ በራሱ ስምና ኃላፊነት መወሰን አለበት።

ይህ ሁኔታ በተለይ ክርክር በተፈካካሪ ወገኖች መካከል በሚካሄድበት በከመን ሎው ሥርዓት የበለጠ እውነትነት አለው። በዚያ ሥርዓት፣ በገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻ የቀረበ መረጃ “እጅግ በጣም አስገዳጅና አስፈላጊ ካልሆነና ሰፊ የሕዝብ ጥቅም የሚያፀባርቅ” ካልሆነ በስተቀር በጉዳዩ አወሳሰን ወሳኝ ሚና ሊኖረው አይገባም የሚል ክርክር ይቀርባል።⁶⁸ ከዚህ ነጥብ ጋር ለማያያዝ፣ በገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻ የተነሱትን የፍሬ ነገርና የሕግ ነጥቦች ፍርድ ቤቶች ምን ያህል ግምት እንደሰጧቸው በፍርድ ቤት ውሳኔ ሪፖርቶች የሚገለጹበት ጊዜ እንደሌለ ግንዛቤ መውሰዱ መልካም ነው።⁶⁹ ለዚህ አሠራር ከአንድ በላይ የሆኑ ምክንያቶች ሊኖሩ ይችላሉ። በተለምዶ ፍርድ ቤቶች ከሚሰጧቸው ውሳኔዎች ረገድ የውጭ ተፅዕኖ መኖሩን ለመቀበል አይፈልጉም። ይህ የውጭ ተፅዕኖ አለ በማለት የሚተክ ወገኖች ደግሞ አሉ። ለምሳሌ፣ አንድ ፀሐፊ፣ በአሜሪካ አሠራር የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች በፍርድ ቤት ውሳኔ ላይ የውጭ ተፅዕኖ ለማሳረፍ የሚያገለግሉ የፕሮፓጋንዳ ማስተላለፊዎች ናቸው ብሎ ያምናል።⁷⁰ ሌሎች ፀሐፊዎች ደግሞ እነዚህ ማስታወሻዎች ባብዛኛው በደህና መልካቸው ደግሞሽ መሆናቸውን፣ በመጥፎ መልካቸው ደግሞ የገንፈለ ስሜት መግለጫዎች መሆናቸውን ለማሳየት ይሞክራሉ።⁷¹ ነገር ግን፣ በመሠረቱ ጻፏች የሕብረተሰቡ አባላት እንደመሆናቸው መጠን ለተለያዩ በጎና ጎጂ ተፅዕኖዎች የተጋለጡ ናቸው። በዚህ ረገድ ሕብረተሰቡ መጽናናት የሚችለው ጻፏች ጥሩውን ከመጥፎ፣ በጎ ተፅዕኖን ከጎጂ ተፅዕኖ ለመለየት የሚያስችል እውቀት ያላቸው በመሆኑ ላይ ብቻ ነው። የዚህ ሀሳብ ደጋፊ የሆኑትን ፀሐፊ ለመጥቀስ፤

“በእርግጥ የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች አንዳንድ ጊዜ በፍርድ ቤት አባላት ላይ ተፅዕኖ ሊኖራቸው ይችላል፤ አላቸውም። ይህን መልካም፣ በብዙ ጉዳዮችም የሚደገፍ ክስተት መቀበል አንድ

⁶⁵ አብርሃም፣ የተጠቀሰው ሥራ 78 235-7 “ዛ ለሚከስ ኪሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ 78 479-81 ይመልከቱ፤ ስለሕንድ አሠራር፣ ቢገድራ፣ ከላይ በግርጌ ማስታወሻ ቁ.32 የተጠቀሰውን ይመልከቱ።
⁶⁶ ሲ.ጂ.ኦሲ 78 431
⁶⁷ ዝኒ ኮማሁ
⁶⁸ “ዛ ለሚከስ ኪሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ 78 472
⁶⁹ ዝኒ ኮማሁ፣ በተጨማሪም አብርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ 78 236-7 ይመልከቱ።
⁷⁰ ዌይንር፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ 78 80
⁷¹ ሀርፕር ኤንድ ኢተሪግግተን፣ ሎቪይስትስ ቢፎር ዙኮርት በ “ዛ ለሚከስ ኪሪየይ” ከላይ የተጠቀሰው ሥራ 78 473 በግርጌ ማስታወሻ ቁ. 21 እንደተጠቀሰ።

ነገር ነው። ይህን ሁኔታ ደብቅ ዓላማ ወደአላቸው ወይም ወደጠባቂ መላይ ዘራፊዎች ሴራ ደረጃ ዝቅ ማድረግ ደግሞ ሌላ ጉዳይ ነው። የውጭ ተፅዕኖ ተስፋፋቦች በሚባለው በዚህ ዘመን ሁሉም ነገር ከተባለና ከተደረገ በኋላ የሚቀረው ገሐድ እየተሠራበት ባለው የፍርድ ሥርዓት መሠረት ዳኞች የውጭ ተፅዕኖ የሚቀበሉ ከሆነም ራሳቸውን እስከምን ደረጃ ከፍት ማድረግ እንዳለባቸው የሚወስኑት ራሳቸው መሆናቸው ነው።”⁷²

የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎችንና ክርክሮችን ማጣራት በዳኞች ጊዜና ትኩረት ላይ ተጨማሪ ጫና የሚፈጥር መሆኑ አይካድም። ይህ ደግሞ በየዓመቱ ከፍተኛ ቁጥር ያላቸውን የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎችን ማጣራት ላለባቸው ፍርድ ቤቶች የበለጠ እውነትነት አለው። ነገር ግን ይህ ሁኔታ እንደዚህ ያሉትን ማስታወሻዎች ፋይዳ ለመቀነስ እንደበቂ ምክንያት አይታይም። ሁኔታው የዚህ ተቃራኒ ነው። የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች በመንግሥት ወይም መንግሥታዊ ባለሆነ ገለልተኛ ተከራካሪ ቢቀርቡም፤ የኢኮኖሚ፣ የማህበራዊና የፖለቲካ መሬቶችን ስለሚያቀርቡ ወይም ደግሞ ከፍተኛና ስፋት ያላቸውን ጥቅሞች⁷³ በመወከል ስለሚቀርቡ ፍርድ ቤቱ በመረጃ የተደገፈና አጥጋቢ ምክንያት ያላቸው ውሳኔዎች እንዲሰጥ የጎላ እገዛ ያደርጉለታል።

8. ገለልተኛ ተከራካሪ በወንጀል ጉዳዮች ስላለው ሚና

ገለልተኛ ተከራካሪ በወንጀል ጉዳዮች ረገድ በሲቪልና በተለይም በሕገመንግሥት ጉዳዮች የሚጫወተውን ያህል የጎላ ሚና የለውም፤ ሊኖረውም አይችልም። በወንጀል ጉዳዮች የሕዝብ ጥቅም በዐቃቤ ሕግ በኩል በራሱ በሕዝቡ ይጠበቃል ተብሎ ይገመታል። ዐቃቤ ሕግ የሕዝብን ጥቅም ለመጠበቅ ምቹ የሆነና ብቃት ያለው ነው ተብሎ በሚታመንባቸው የሕግ ሥርዓቶች የግል ገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ ገብነት ብዙ እያጋጥምም።⁷⁴ ጣልቃ እንዲገባ የተፈቀደለት እንደሆነ ማስታወሻዎቹ በከፍተኛ ደረጃ ገደብ ይደረግባቸዋል። ለምሳሌ አንድን የወንጀል ክስ በመዝጋት ዐቃቤ ሕግ የሰጠው ውሳኔ በፍርድ ቤት እንዲታይ መጠየቅ አይችልም። ወይም ደግሞ ተከሳሹ ያላነሳውን ስህተት እንደመከራከሪያ ነጥብ ለማንሳትም ሆነ ስለተከሳሹ ጥፋተኝነት አስተያየት ለመስጠት አይችልም።⁷⁵ ስዚህ ረገድ ማድረግ የሚችለው መረጃው ስላለው ጉድለት ለፍርድ ቤቱ መጠቀምና የጠቆመውን መረጃ በሚመለከት ተከሳሹ ጥፋተኛ መሆን አለመሆኑን እንዲገልጽ ይጠየቅ ዘንድ ሀሳብ ማቅረብ ብቻ ነው።⁷⁶

ነገር ግን በአንዳንድ የሕግ ሥርዓቶች በዐቃቤ ሕግ አፈጻጸም ላይ ተቃውሞ ሊቀርብበት ይችላል፤ ፍርድ ቤቶች ራሳቸውም አዳዲስ ማህበራዊ እሴቶችንና ሕገመንግሥታዊ እንድምታቸውን አልጧቸውም ተብለው ሊታሰቡ ይችላሉ። በዚህም መሠረት ለምሳሌ በሕንድ አገር ተከሰው ቢፈረድባቸው ኖሮ ሊወሰንባቸው ከሚችለው የእሥራት ዘመን ጣሪያ በላይ ለሆነ ጊዜ ሳይፈረድባቸው ታሥረው የቆዩ፤ የሴቶችንና የሕፃናትን ጨምሮ የበርካታ እሥረኞችን ጉዳይ በጋዜጣ ላይ በወጣ ሪፖርት ላይ ተመሥርተው በገለልተኛ ተከራካሪነት ይዘው ጣልቃ የገቡ ሦስተኛ ወገኖች የሕንድ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ተገቢውን ትዕዛዝ እንዲሰጥ ያደረጉበት ጊዜ አለ። በተመሳሳይ ሁኔታ አንድ ወጣት አጥፊ የወጣት እሥረኞችን ሕግና ሌሎችንም የእሥር ቤት ደንቦች በመተላለፍ ከአዋቂ እስረኞች ጋር በታሠረበት ጉዳይ በአንድ ገለልተኛ ተከራካሪ ጥያቄ መነሻነት የሕንድ ጠቅላይ ፍርድ ቤት ተገቢውን ትዕዛዝ ሊሰጥ ችሏል።⁷⁷ እነዚህ እንግዲህ በግለሰቦች የወንጀል ክስ ጉዳይ የሚመለከታቸው ወገኖች የሕዝብን ጥቅም ለማስጠበቅ የተሳናቸው መሆኑን የሚያሳዩ ምሳሌዎች ናቸው። ባለው ማህበራዊ ልማድ ተፅዕኖም ሆነ በሌላ ምክንያት የፍርድ ቤት ዳኞች እንደሴቶች ያሉትን የሕብረተሰቡን ክፍሎች ሁኔታዎች ካለው ማህበራዊና ኢኮኖሚያዊ ሁኔታ ጋር የማገናዘብና የሕገመንግሥቱን በእኩልነት ላይ

⁷² አብርሃም፣ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 237
⁷³ “ዘ አሚከሰ ኩሪየይ”፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 472
⁷⁴ ሲ.ጂ.ኤስ፣ ገጽ 437
⁷⁵ ዝኒ ኮግሁ
⁷⁶ ራኒ ጀትማላኒ፣ “ሶሻል አክሽን ሊቲጊቭን ሊን ኢንዲያ” ካሊስ ዩግቲ ሊምፕሎይመንት ሎው ኤንድ ደወሪ ደዝሰ/ ሀር-አናንድ ፓብሊኬሽን፣ ኒው ዲላሊ (1995) ገጽ 25
⁷⁷ ዝኒ ኮግሁ፣ ገጽ 26

የተመሠረተ ዓላማ የማጤን ችግር ያለባቸው ስለመሆኑ የሕንድ ልምድ ገላጭ ነው። ይህ የፍርድ ቤቶች ችግር በተለይ የጋብቻ ስጦታን (ዳወሪ) በሚመለከት በሚቀርቡ ከሶች ላይ የበለጠ ጎልቶ ይታያል። እንደዚህ ባሉ ጉዳዮች እንደውረንስ አክሽን ሪሰርች ኤንድ ሊጋል አክሽን ፎር ውረን (ዋርሎው) ያሉ የተለያዩ የመብት ተከራካሪ ቡድኖች በገለልተኛ ተከራካሪነት በጋብቻ ስጦታ ላይ ስለሚፈጸሙ ግድያዎች ለፍርድ ቤቶች መረጃ በማቅረብ አመርቂ ውጤቶችን ለማስገኘት ችለዋል።⁷⁸ ይህ ጣልቃ ገብነት ተግባራዊ የሆነው በሕንድ ጠቅላይ ፍርድ ቤት “የሕዝብን መብት ለማስከበር በሚቀርብ ክርክር” መልክ ባመዛኙ በዳኞች ድጋፍ ላይ ተመሥርቶ ሲሆን አፈጻጸሙም ግለሰቦች ወይም ቡድኖች በዝቅተኛ የኑሮ ደረጃ ላይ የሚገኙትን ወይም በራሳቸው መብታቸውን ለማስከበር የማይችሉትን የሕብረተሰብ ክፍሎች በመወከል ፍርድ ቤቱ በሕንድ ሕግመንግሥት አንቀጽ 32 እና 226 በተሰጠው ጣልቃ የመግባት መብት መሠረት በጉዳዩ ጣልቃ ገብቶ ተገቢውን ትዕዛዝ እንዲሰጥ ሲያመለክቱ ፍርድ ቤቱ ስለተከራካሪ ወገኖች ያሉትን ድንጋጌዎች አስፍቶ በመተርጎም ለአመልካቾች የመከራከር ፈቃድ በመስጠት ነው።⁷⁹

በዚህም ምክንያት በወንጀል ጉዳዮች ገለልተኛ ተከራካሪ ለፍርድ ቤት ሊሰጥ የሚችለው እርዳታ መጠን በእያንዳንዱ የሕግ ሥርዓት ላይ ሁኔታዎች ላይ ይመሠረታል። በወንጀል ጉዳዮች ጠንካራና ነፃ በሆነ የዕቃቤ ሕግ ተቋም ፍትሕ ሊጠበቅና የሕዝብ ጥቅምም ሊወከል የሚችል ከሆነ የሌላ ወገን ጣልቃ ገብነት አስፈላጊ ላይሆን ይችላል። ነገር ግን ፍትሕና የሕዝብ ጥቅም ውክልና ያልተቋረጠ ማህበራዊ ለውጥ የሚያስከትላቸውን አዳዲስ ማህበራዊ እሴቶችና ሁኔታዎች በማገናኘብ ላይ በተመሠረተባቸው እንደሕንድ ባሉ አገሮች ፍርድ ቤቶች የገለልተኛ ተከራካሪ ጣልቃ ገብነት ገንቢና አስፈላጊ ሆኖ አግኝተውታል። ስለገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም አስፈላጊነት ፍርድ ቤቶች ራሳቸው የመጨረሻውን ውሳኔ መስጠት መቻላ አለባቸው፤ የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም ሕልውና ለፍርድ ቤቶች በሚሰጠው ያልተቋረጠና አግባብነት ያለው አገልግሎት ላይ የቆመ ነውና።

ክፍል ሁለት

ገለልተኛ ተከራካሪ በኢትዮጵያ የሕግ ሥርዓት

1. በልማዳዊ አሠራር

ስለፍትሕ አስተዳደር የተጻፈ ድንጋጌ በ1931 ዓ.ም ከመውጣቱ በፊት የኢትዮጵያ ፍርድ ቤቶች ይሠሩ የነበረው በልማዳዊ ሕግ መሠረት ነው። በልማዳዊው የኢትዮጵያ የፍትሕ አስተዳደር ሥርዓት ሁለት ዓይነት ፍርድ ቤቶች ነበሩ። ባሕላዊ ፍርድ ቤቶችና የመንግሥት ፍርድ ቤቶች ለፊተኞቹ የሥልጣናቸው መሠረት የነበረው የተከራካሪዎቹ ወገኖች ፈቃድ ሲሆን የኋለኞቹ ግን አስገዳጅ ሥልጣን ነበራቸው። የባሕል ፍርድ ቤቶች የሥርዓቱ የመጨረሻ ዝቅተኛ ፍርድ ቤቶች በመሆን ሠርተዋል። በእነዚህ የመጨረሻ ዝቅተኛ ፍርድ ቤቶች ክስ ይመሠረት የነበረው በሁለቱ ተከራካሪዎች ፈቃድ በግብታዊነት ነበር።⁸⁰ ክርክር የገጠሙት ወገኖች ያገኙትን መንገደኛ ክርክራቸውን እንዲወስንላቸው ይጠይቁት ነበር፤ መንገደኛውም በሕጋዊ ግዴታ መልክ ላይሆን የማሕበራዊ ግዴታው አንድ መልክ አድርጎ በመውሰድ ጥያቄውን ይቀበል ነበር። በተከራካሪ ወገኖች ጥያቄ ሥልጣን ተቀብሎ ጉዳዩን የያዘው ሰው (ወይም ሰዎች) የግልግል ዳኛ በመሆን ጉዳዩን በማቻቻል በራሱ ስም ይወስን ነበር።⁸¹ ሆኖም የግልግል ዳኛው በጉዳዩ ላይ ሥልጣን ያገኘው በግብታዊነት በመሆኑ ጉዳዩን ለመወሰን በሚያስፈልገው የሕግ ወይም የልማድ ደንብ ዕውቀት የተካነ ነበር ማለት አይደለም። የኢትዮጵያ ባሕል እንደዚህ ላለው አጋጣሚ የራሱ መፍትሔ ነበረው። ከመንገዱ ብዙም ሳይርቅ በዛፍ ተጠልሎ ያስችል የነበረው የመንገድ ዳር ፍርድ ቤት በመንገዱ ለሚተላለፈው አብዛኛው ኢትዮጵያዊ ሁሉ ማራኪ የሆነ መድረክ ነበር። በዚህም ምክንያት የበለጸገ ችሎታ አላቸው ተብለው የሚታወቁበትን የቋንቋ ችሎታና የክርክር አቀራረብ ዘዴ ለማሳየት እንደዚህ ያለው መድረክ በሰጣቸው አጋጣሚ ይጠቀሙ

⁷⁸ ዝኒ ኮማህ 7ጽ 36-45
⁷⁹ ዝኒ ኮማህ 7ጽ 45
⁸⁰ ማርጂሪ ፐርሃም፣ ዘጋብርንመንት ለፍ ኢትዮጵያ፣ ፊበር ኤንድ ፊበር፣ ሲሚተድ፣ ለገደን (1948)፣ 7ጽ 143-4
⁸¹ ዝኒ ኮማህ

ነበር። ስለአብዛኛዎቹ ኢትዮጵያውያን የፍርድ ቤት ፍቅር ዊልዴ የተባለው ፀሐፊ “እያንዳንዱ ኢትዮጵያዊ የራሱ ጠበቃ በመሆኑ የጥብቅና ሙያ በቂ ገቢ የሚያስገኝ ሥራ አይደለም” በማለት የፃፈውን ፐሮግራም (ገጽ 144 ላይ) ጠቅሳዎለች። በዚህ የመንገድ ጻር ፍርድ ቤት በተመልካችነት የተገኙት ሁሉ ተመልካች ብቻ አልነበሩም። በፍራ ነገርና በሕግ ጥያቄዎች ላይ አስተያየት ይሰጡ ነበር። አስተያየታቸውም የግልግል ጻፍው ክርክሩን ለመፍታት ይረዳው ነበር። ነገር ግን የጻፉት ተግባር አልነበራቸውም፤ በጉዳዩ ውጤት ጥቅምም ሆነ የተከራካሪ ወገንነት አጭም ያልነበራቸው ገለልተኞች ነበሩ።

በገለልተኛ ተመልካችነት በጉዳዩ በተነሱ የፍራ ነገርና የሕግ ጭብጦች ላይ አስተያየት ይሰጡ የነበሩት እነዚህ ተመልካች ያከናወኑት የነበረው ተግባር ዘመናዊ ሕግ በገለልተኛ ተከራካሪነት የሚያውቀው ተጭም ከሚያከናውኑ ተግባር ጋር በቅርብ የሚመሳሰል ነው። በኋላ እንደምንመለከተው ይህ ተመልካች የነበራቸው የገለልተኛ ተከራካሪነት ተግባር በንጉሡ ችሎት ዘንድ ይበልጥ ግልጽና ሥር የሰደደ ነበር።⁸²

ይህ ባሕላዊው የኢትዮጵያ የፍትሕ አስተዳደር ሥርዓት አንድ ገጽታ ሆኖ የምናገኘው “የግልግል ጻፍነት” በዘመናዊ ሕግ ያለው ውጤት እንደነበረው ተደርጎ መወሰድ የለበትም። በባሕላዊው የኢትዮጵያ ሥርዓት የግልግል ጻፍውን ውሳኔ ተከራካሪዎቹ ወገኖች የመንገድ ጻር ፍ/ቤት ካልተቀበሉት አይጸናም ነበር። ተከራካሪዎቹ ወገኖች ውሳኔውን ካልተቀበሉት ወይም መጀመሪያም ቢሆን ክርክራቸውን ለዚህ መድረክ ካላቀረቡ ጉዳያቸው ለመወሰን ዝቅተኛ የመንግሥት ፍርድ ቤት ለሆነው የጭቃ ሹምና በይግባኝ ደግሞ ለመልከኛውና በየደረጃው ለስክንጉሡ ችሎት ድረስ ያቀርባሉ።⁸³

ስለመንግሥት ፍርድ ቤቶች አደረጃጀትና ተዋረድ ከ16ኛው ክፍለ ዘመን ጀምሮ በኢትዮጵያ ውስጥ በተዘዋወሩ ተጓዦች የተለያዩ ዘገባዎች ተጽፈዋል።⁸⁴ ይሁን እንጂ በየደረጃው የነበሩት ሁሉም የመንግሥት ፍርድ ቤቶች አንድ የሚጋሩት ገጽታ የነበራቸው ይመስላሉ። ሁሉም “እግኞች”⁸⁵ በመባል ይታወቁ የነበሩት አካሎች ነበሯቸው። የባሕላዊ ፍርድ ቤቶች “ተመልካች” በመንግሥት ፍርድ ቤቶች “እግኞች” ተብለው ይበልጥ መደበኛነት ያለው አጭም እንዲኖራቸውና ነገር ግን በመሠረቱ ተመልካች ከሚሰጡት አገልግሎት ጋር ተመሳሳይ የሆነ ተግባር እንዲሠሩ ተደረገ።

እግኞችን የፍርድ ቤት አጋዦች አድርጎ የመጠቀም ባሕላዊ አሠራር በአገሪቱ ዘመናዊ የሕግ ሥርዓትም ተወርሷል። በመሆኑም በመጀመሪያ በ1931 ዓ.ም በወጣው ድንጋጌ በኋላም በ1942 ዓ.ም በወጣው የፍትሕ አስተዳደር አዋጅ ለእግኞች ተጭም የሕግ ዕውቅና ተሰጧቸው። በኋለኛው አዋጅ መሠረት ግንኙነትም ፍርድ ቤት አስፈላጊ መስሎ ሲታየው የእግኛነት ተግባር የሚያከናውኑ ሁለት ወይም ከሁለት በላይ የሆኑ ተሰማሚ ሰዎችን በመያዝ ችሎት ለመቀመጥ የሚችል መሆኑ ተደንግጓል።⁸⁶ የእነዚህ እግኞች ተግባርና የአመራሪዎቻቸው ሥርዓትም የጠቅላይ ፍርድ ቤት አረንጉሥና የከፍተኛው ፍርድ ቤት ፕሬዚዳንት በሚያወጧቸው ደንቦች እንደሚወሰኑ ተደንግጎ ነበር።⁸⁷ እነዚህ ደንቦች ሰላልወጡ እግኞች ያከናወኗቸው የነበሩትን ዝርዝር ተግባሮች ግወቅ አይቻልም። ነገር ግን አዋጁ ራሱ እግኞች የነበራቸውን መሠረታዊ ባሕርያት ደንግጎ ይገኛል። አንደኛ ነገር እግኞች በጊዜያዊነት ይሰጡ የነበረ መሆኑን አዋጁ ይጠቁማል። ሁለተኛ፤ አግባብነት ያለውን ግኛቸውንም ጥያቄ ምስክርትን መጠየቅ ይችላሉ ነበር። ሦስተኛ ጉዳዩ በሚደመደምበት ወቅት አከራካሪ ስለሆኑት የፍራ ነገር ጥያቄዎች አስተያየታቸውን መስጠት ነበረባቸው፤ አራተኛና ሲጤን የሚገባው ነጥብ ደግሞ፤ ፍርድ ቤቱ እግኞች በሚሰጡት አስተያየት አይገደድም እንደነበረ ነው።

⁸² ከዚህ በታች ከገጽ 117-118 የተጻፈውን ይመልከቱ።
⁸³ ፐሮግራም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 144-5
⁸⁴ ዝኒ ኮማህ በተወሰነ ሁኔታ ለበራ ጀምብራ፣ ሊጋል ሂስተር ለፍ ኢትዮጵያ፣ ኢራብመስ ዩኒቨርሲቲ፣ ሮተርዳም (1998) ገጽ 214-8 ይመልከቱ።
⁸⁵ ፐሮግራም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 144፤ በተወሰነ ሁኔታም ስር ጆን ግራይ፣ “አፒጊየንስ ለፍ አሲሰርስ ኢን ኮሪሚናል ትራያል ኢን ኢስት አፍሪካ አዝ ቱ ነቲቫ ካስተም” ጆርናል ለፍ ለፍሪካን ሎው ቅጽ 2(1958) ገጽ5 እና ተከታዮቹን ይመልከቱ።
⁸⁶ የተጠቃለሉ የኢትዮጵያ ሕጎች፣ ቅጽ 1 ክፍል 5(1)
⁸⁷ ዝኒ ኮማህ

እማኞችን በተመለከተ ፐርሃም ተግባራቸው ከጁሪ ጋር የተቀረጸበ ነው በማለት ጽፋለች።⁸¹ ይህ ፀሐፊ ከዚህ አስተያየት በአከባቢው በመለየት የእማኞች ተግባር ከጁሪ ይልቅ ከገለልተኛ ተከራካሪ ተግባር ጋር ይበልጥ ይመሳሰላል ብሎ ያምናል።⁸² ጁሪዎች ስለፍሬ ነገሮች የሚሰጡት አስተያየት ብቻ አይደለም፤ ውሳኔ ያሳልፋሉ። የጁሪዎች አስተያየት በተከራካሪ ወገኖችና በዳኛውም ላይ አስገዳጅነት አላቸው። የጁሪ ሥርዓት በሚሠራበት ቦታ ሁሉ ፍርድ ቤቶች ጁሪ ሳይኖር የሚጻፍ ውሳኔ ሊያሳልፉ አይችሉም። ከነዚህ ሁኔታዎች ውስጥ አንዱም ቢሆን በኢትዮጵያ ሥርዓት ውስጥ ለነበሩት እማኞች እውነትነት የለውም።

እዚህ ላይ በተደግፎ የእንግሊዝ ምሥራቅ አፍሪካ የሕግ ሥርዓት ውስጥ የነበረው የፍርድ ሥርዓት ዓይነትና ገጽታ የነበሩት እማኞች ያከናወኑ የነበረው ተግባር ከጁሪ ይልቅ ከገለልተኛ ተከራካሪ ተግባር ጋር ይበልጥ ይመሳሰላል የነበረ መሆኑን በተጨማሪ ግዮት ይቻላል። በዚያን ጊዜ የነበረው የሕግ ሥርዓታችን እንደምሥራቅ አፍሪካ ሁሉ በእንግሊዝ የሕግ ሥርዓት ተፅዕኖ ሥር የነበረ መሆኑ ታሪካዊ ሀቅ ሲጠይቅ⁸³ በምሥራቅ አፍሪካ የነበረው የእማኞች ተጽዕኖ ትርጉምና ባሕርይ ለእኛም ሥርዓት ፅንሰ-ሀሳብና አገላለጽነት አለው። በዚያን ጊዜ የነበረው የምሥራቅ አፍሪካ የሕግ ሥርዓት እማኞች በምሥራቅ አፍሪካ ስለነበሩት የልማድ ደንቦችና መብቶች ለፍርድ ቤቱ መረጃ ይሰጡና በዚህም ምክንያት በመሠረቱ በተፈጥሮ ሕግ (ኖጆራ ጀስቲስ) ላይ ተመሥርቶ ፍትሕዊና ትክክለኛ መደምደሚያና ውሳኔ ላይ እንዲደርስ ይረዳ ነበር።⁸⁴ “አንድ እማኝ ፍርድ ቤቱ ፍትሕዊና ትክክለኛ መደምደሚያ ላይ እንዲደርስ ይረዳው ነበር”፤ በዚህም ተግባሩ “ፍርድ ቤቱ በሌላ መንገድ ሊያውቀው ስለማይችለው ጉዳይ ገለልተኛ ተከራካሪ በመሆን” ይሠራ ነበር በማለት ስር ጆን ግሬይ ጽፏል።⁸⁵ ይህ ነጥብ አትኩሮት የሚገባው ነው፤ ምክንያቱም በዚያ ሥርዓት የነበሩት እማኞች ምስክሮችን በመጠየቅ፣ በማስረጃው ላይ አስተያየታቸውን በመስጠት፣ አስተያየታቸውም በዳኛው ውሳኔ ላይ ከነበረው ውጤት ረገድ⁸⁶ በ1942ቱ የኢትዮጵያ የፍትሕ አስተዳደር አዋጅ ከተመለከቱት እማኞች ጋር በመሠረቱ ተመሳሳይ የሆነ ባሕርይና ተግባር ስለነበራቸው ነው።⁸⁷

በንጉሡ ችሎት ገለልተኛ ተከራካሪ በቅርጽ ባይሆንም በተግባር ሲሠራ እንደነበር እናገኘዋለን። “ችሎት” አተባለ ይሠራ የነበረው ንጉሡ ያስችለበት የነበረው ፍርድ ቤት ከጥንት ጀምሮ ለስክቅርብ ጊዜ ድረስ የመሠረተው ይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት ነበር። የንጉሡ ችሎት በመንግሥት ፍርድ ቤቶች ውሳኔ ላይ የሚቀርበውን ይግባኝ ያይ ነበር።⁸⁸ ይግባኙም ይታይ የነበረው የተለያዩ የክብር ደረጃ የነበራቸው መኳንንትና ተራው ሕዝብ በተገኙበት ነበር። ዝቅተኛ ደረጃ ያላቸው ሰዎች አስተያየት መጀመሪያ ይደመጥ በነበረበትና በችሎቱ የተገኙ ሁሉ እንደደረጃቸው ቅደም ተከተል ይኖሩ በነበረበት ሁኔታ የተለያዩ መኳንንትንና የሕዝቡን አስተያየት ሳይሰማ ንጉሡ ለችሎት የቀረበን ጉዳይ ፈጽሞ አይወስን የነበረ መሆኑን⁸⁹ እዚህ ላይ ግንባቱ ትኩረትን የሚሰጠ ነጥብ ነው። በችሎት ውስጥ ግንም ሰው የክብር ደረጃው ምንም ቢሆን ሳይፈቀድለት መናገርና ሳይጠየቅ ለማንኛውም ጥያቄ መልስ

⁸¹ ፐርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 144፣ ፓል ኤንድ ከላፋም፣ ኢትዮጵያን ኮንስቲትዩሽንል ደብዳቤ ማንነት፣ ፋክልቲ ኦፍ ሎው፣ ኃይለሥላሴ I ዩኒቨርሲቲ፣ አዲስ አበባ (1971) ቅጽ 2 ገጽ 842

⁸² ጁሪ ግለት “በሕግ መሠረት የተመረጠና መሐላ ያደረጉ በቀረበላቸው ማስረጃ መሠረት የፍሬ ነገር ጉዳዮችን አጣርተው እውነትን የሚወስኑ፣ የተወሰነ ቁጥር ያላቸው ወንድና ሴት ዜጎች ናቸው” ብላክ የሕግ መዝገብ ቃላት ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 596፣ በጁሪ የመጻፍት መብት ያለው በከመን ሎው ወይም ፓርላማው ባወጣው ሕግ መሠረት በሚነሱ ክርክሮች እንጂ በሌሎች ላይ በተመሠረቱ ክርክሮች አይደለም ሲ.ጂ.ኤስ ቅጽ 50፣ ክፍል 24

⁸³ ፐርሃም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 147፣ በተጨማሪም የእንግሊዝ ዜጎች የጠፍተኛው ፍርድ ቤት ላኞች ሆነው የሚሾሙ መሆናቸውን የሚደነግገውን የፍትሕ አስተዳደር አዋጅ አንቀጽ 4 ይመልከቱ።

⁸⁴ ግሬይ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 8

⁸⁵ ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 16

⁸⁶ ከላይ በግርጌ ማሰታወሻ ቁጥር 86 የተጠቀሰውን አዋጅ አንቀጽ 19 ይመልከቱ።

⁸⁷ ዝኒ ከማሁ፣ አንቀጽ 19

⁸⁸ ፓል ኤንድ ከላፋም፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 842

⁸⁹ ባላምባራስ ማንተመ ሥላሴ ወልደመስቀል፣ ዝክረ ነገር፣ ነፃነት ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ (1942) እንደኢትዮጵያ አቆጣጠር፣ ገጽ 105

መስጠት አይችልም ነበር።⁹⁷ ደግሞ በሚሰማበት ዕለት ችሎቱ ለማንም መንገደኛ ክፍት ነበር፤ ነገር ግን እያንዳንዱ ሰው የማዕረግ ደረጃውን ጠብቆ መቀመጥ ወይም መቆም ነበረበት። ተከላኞች ጥፋተኛ እይደለሁም በሚልበት ወይም የቀረበበትን ክስ በሚክድበት ጊዜ በችሎት የተገኙት በየተራ አስተያየታቸውን እንዲሰጡ ይፈቀድላቸዋል። በችሎት ከሚገኙት ሰዎች መካከል እንዳንዶቹ ስለጉዳዩ እንዳንድ ምልክቶችን ካገኙ የተደበቁ ጭብጦችንና መፍትሔዎችን ፈጽሞ ባልተጠበቀ አቅጣጫ እንጥረው እያወጡ ከርከሩን ተሳታፊነት እንዲሆንና እንዲብራራ ያደርጉ እንደነበር ባላምባራስ ማጎተመሥላሴ ጽፈዋል።⁹⁸

በችሎት ከሚገኙት መኳንንት ውስጥ የዳኝነት ሥልጣን የነበራቸው ካሁኑ የጠቅላይ ፍርድ ቤት ፕሬዚዳንት ጋር ተመሳሳይ ደረጃ የነበረው አፈንጉሥና ንጉሠነገሥቱ ራሱ ብቻ ነበሩ። ሌሎች “ተቺዎች” ወይም “መንገደኞች” ነበሩ። ምንም እንኳን ጉዳዮች ይወሰኑ የነበረው ብልጫ ባለው አስተያየት መሠረት ባይሆንም፤ በግልጽ ችሎት መታየታቸውና የተለያዩ ሰዎች ካላቸው ልዩ ዕውቀትና ልምድ በመነሳት በተለያዩ አቅጣጫዎች አስተያየት እንዲሰጡባቸው ማድረግ ንጉሠ ነገሥቱ ፍትሐዊ መደምደሚያዎች ላይ እንዲደርስ በእጅጉ እረድቶታል።⁹⁹ እዚህ ላይ ንጉሠ ነገሥቱ በችሎት በተገኘ ማናቸውም ሰው አስተያየት ሳይገደድ ትክክለኛ መሰሉ የታየውን ፍርድ ቤቱ ስም ይሰጥ የነበረ መሆኑን አውስቶ ማለፍ ተገቢ ነው።¹⁰⁰

2. በሕግ በተደነገገው መሠረት

የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም በእንዳንድ የፍትሕ ብሔር ሕግና የንግድ ሕግ እንቀጽች በከፊል ቢሆንም ዕውቅና ተሰጥቶታል። በዚህም መሠረት ዐቃቤ ሕግ በእንዳንድ የፍትሕ ብሔር ክርክሮች ጣልቃ የመግባት መብት ያለው፤ በእንዳንድ ጉዳዮች ደግሞ ጣልቃ የመግባት ግዴታ ያለበት መሆኑ ተደንግጓል።¹⁰¹ ነገር ግን በፍትሕ ብሔር ሕግ የተመለከቱት አብዛኞቹ ዐቃቤ ሕግ ጣልቃ የሚገባቸው ጉዳዮች በቅርብ ሲታዩ፤ በፍርድ ቤት በመታየት ላይ ባለ ጉዳይ “ጣልቃ የሚገባቸው” ሳይሆኑ ክስ የሚመሠርትባቸው ናቸው።¹⁰²

ከዚህም በላይ ደግሞ ዐቃቤ ሕግ ክስ የሚመሠርትባቸው ጉዳዮች በሁለት ተከራካሪ ወገኖች መካከል የሚደረጉት ዓይነት ክርክሮች አይደሉም።¹⁰³ ይህ አነጋገር በፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 42 ለተጠቀሱት አብዛኞቹ የንግድ ሕግ ድንጋጌዎችም እውነትነት አለው። ከነዚህ ከተጠቀሱት የንግድ ሕግ ድንጋጌዎች ውስጥ ዐቃቤ ሕግ መንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ ሆኖ በእርግጥ ጣልቃ ለመግባት የሚያስችሉት በቁጥር 978 እና 998(3) የተመለከቱት ድንጋጌዎች ብቻ ይመስላሉ። በዚህም ምክንያት በአብዛኞቹ የሲቪል ጉዳዮች ዐቃቤ ሕግ ዋና ተከራካሪ ወገን በመሆን እንዳንድ ክሶችን ሊመሠርት የሚችል ቢሆን በመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪነት ያለው ሚና በእጅጉ የተወሰነ ነው። በእርግጥ በሁለቱም መንገዶች የሕዝብን ጥቅም ያሰጠብቃል። ነገር ግን እሱ የሲቪል ክስ በሚመሠርትበት ጊዜ መንግሥት በእሱ አማካይነት ተከራካሪ ወገን ይሆናል። በሌሎች ተከራካሪ ወገኖች መካከል በሚካሄድ ክርክር ጣልቃ ሲገባ ብቻ ነው መንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ የሚሆነው።

⁹⁷ ዝኒ ኮግሁ
⁹⁸ ዝኒ ኮግሁ፣ ገጽ 104
⁹⁹ ዝኒ ኮግሁ
¹⁰⁰ ባይሩ ታፍላ ኤንድ ኤች ሾሊር፣ ሥርዓተ መንግሥት፣ ሕግ ፋኩልቲ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ አዲስ አበባ (1974)፣ ገጽ 14-15
¹⁰¹ ዐቃቤ ሕግ የሚመሠርታቸው ወይም ጣልቃ የሚገባቸውን ክሶች የሚዘረዝረውን የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁ. 42 ይመልከቱ።
¹⁰² ለምሳሌ ለዐቃቤ ሕግ ክስ የመመሥረት ሥልጣን ብቻ የሚሰጡትን የፍትሕ ብሔር ሕግ ቁ. 116፣ 122፣ 156፣ 234፣ 353፣ 377፣ 592፣ 608፣ 612 ይመልከቱ።
¹⁰³ ቁ. 116 አንድ ሰው ሞቷል ተብሎ የተሰጠ ፍርድ እንዲሠረዝ የማመልከት መብት ብቻ ለዓቃቤ ሕግ የሚሰጥ ነው። ቁ. 122 የሲቪል ሁኔታ መዝገብ ስለሚታረምበት፣ ቁ. 156 ደግሞ መጥፋት አከራካሪ ስለሆነ ሰው እንዲያጣራ ፍርድ ቤቱ ሲያዘው የማጣራት ግዴታ ያለበት ስለመሆኑ የሚደነግጉ ናቸው። ቁ. 234፣ 353 እና 377 የችሎታ ጉዳዮችን (የአላዳጊነት መብት ስለሚነሳበት) በአበጹ ሰዎች ላይ የተሰጠ ፍርድ ስለሚሠረዝበት የሚመለከቱ ናቸው። ቁ. 592፣ 608፣ 609፣ እና 612 የተወሰነ ጋብቻ እንዳይፈጸም የመቃወም መብት ለዐቃቤ ሕግ የሚሰጡ ናቸው። ከነዚህ ውስጥ አንዳቸውም እንኳ እውነተኛ ጣልቃ መግባትን የሚያሳይ አይደለም።

መንግሥት (በሠራተኛና በማህበራዊ ጉዳይ ሚኒስትሩ አማካይነት ተብሎ ይገመታል) ተገቢው የገለልተኛ ተከራካሪ ሚና የሚኖረው በአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ ነው።¹⁰⁴ የሠራተኛ ጉዳይ አዋጅ በአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ መንግሥት በገለልተኛ ተከራካሪነት ጣልቃ ለመግባት እንዲፈቀድለት የአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ ቦርድን የመጠየቅ መብት ሰጥቷል። ነገር ግን በአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ ቦርድ የሚታዩት የወል የሥራ ክርክሮች ብቻ ስለሆኑ¹⁰⁵ በሥራ ክርክሮችም ቢሆን መንግሥት ያለው የገለልተኛ ተከራካሪነት ሚና ውሱን ነው። የግል የሥራ ክርክሮች የሚታዩት በመደበኛ ፍርድ ቤቶች ስለሆነና¹⁰⁶ እነሱም መንግሥት ጣልቃ ለመግባት ሲያመለከት የመፍቀድ ሥልጣን ያላቸው ስለማይመስሉ የመንግሥት የገለልተኛ ተከራካሪነት ተግባር ለእነዚህ የሥራ ክርክሮች አይሠራም።

3. የውጭ የሕግ ሀሳቦች አስተዋጽኦ

በኢትዮጵያ ሕግ መሠረት የዐቃቤ ሕግ ተግባር በፈረንሳይ አገር ሚኒስቴር ፕሮብሊክ¹⁰⁷ በጣሊያን አገር ደግሞ ፓብሊክ ሚኒስቴር¹⁰⁸ ተብሎ የሚጠራውን አካል ተግባር የተከተለ ይመስላል። በጣሊያን የሥነ ሥርዓት ሕግ መሠረት ፓብሊክ ሚኒስቴር ተብሎ የሚጠራው አካል የአእምሮ ሕመም ያለባቸው ሰዎች አብዶች ተብለው እንዲወሰንባቸው፣ እንደ ሰው እንደሞተ እንዲገመት እንዲወሰን፣ በአንዳንድ የተወሰኑ ምክንያቶች እንዳንድ ጋብቻዎች ፈራሽ መሆናቸው እንዲወሰን፣ ድርጅቶች ሰዳቸውን ለመክፈል የማይችሉ ናቸው ተብለው እንዲወሰኑ በማመልከት ክስ መመሥረት ይችላል።¹⁰⁹ የፍትሕ ብሔር ክስ ሊመሠረት በሚችልባቸው ጉዳዮች ሁሉ ጣልቃ የመግባት መብት ያለው ብቻ ሳይሆን ክሱን የመሠረቱት ሌሎች ወገኖች ከሆኑ አሉ ጣልቃ ካልገባ ጉዳዩ ሊታይ አይችልም። እንደዚህ ያሉት ጉዳዮች የፈረስ ጋብቻ ንብረት ክፍፍልንና ባጠቃላይም የሰዎችን አቋምና ችሎታ ያጠቃልላሉ።¹¹⁰ በተጨማሪም የመንግሥትን ጥቅም በሚነኩ ጉዳዮች ሁሉ ጣልቃ የመግባት መብት አለው።¹¹¹ ተግባሩ “ማስረጃ በማቅረብና ተከራካሪዎቹ ወገኖች ያቀረቧቸውን የመፍትሔ ሀሳቦች ሳያልፍ፣ ሀሳብ በማቅረብ የተገደበ” ቢሆንም የፍትሕ ብሔር ክስ ሊመሠረት በሚችልባቸው ጉዳዮች ሁሉ የግል ተከራካሪ ወገኖች ያላቸው መብት ሁሉ አለው።¹¹² ስለዚህም ከሌሎች ነገሮች በተጨማሪ ተከራካሪዎቹ ወገኖች በክሱ ሂደት ላይ ሙሉ ቁጥጥር ያላቸው ከመሆኑ እና እነሱ ባንሷቸው ጭብጦች የተገደበ ከመሆኑ አንጻር፣ በገለልተኛ ተከራካሪነት ጣልቃ ሲገባ ተግባሩ በገለልተኛ ተከራካሪ ላይ ላሉት ገደቦች ተገዥ ነው።

በፈረንሳይ የሥነ ሥርዓት ሕግ መሠረትም እንደዚሁ ሚኒስትር ፕሮብሊክ የፍትሕ ብሔር ክስ የመመሥረትና ሌሎች ወገኖች በመሠረቷቸው ክሶች ጣልቃ የመግባት መብት አለው።¹¹³ በዚህ ረገድ በጣሊያኑ ፓብሊክ ሚኒስቴርና በፈረንሳይ ሚኒስትር ፕሮብሊክ ተግባር መካከል ልዩነት የለም። ነገር ግን በፈረንሳይ የሕግ ሥርዓት ፍርድ ቤት ካልጠየቀ ወይም ሕጉ ራሱ እንዳንድ የፍትሕ ብሔር ጉዳዮችን በሚመለከት ጣልቃ መግባት ያለበት

¹⁰⁴ የአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ አዋጅ ቁ. 42/1985 አንቀጽ 150(2)፣ ይህም “አስፈላጊ ሆኖ በሚገኝበት ጊዜ ቦርዱ ጉዳዩ በቀጥታ የሚመለከታቸውን ወገኖች ብቻ ሳይሆን ተከራካሪዎቹ ወገኖች የሚገኙበትን ሕብረተሰብ (ጥቅም ግምት ውስጥ ያስገባል)፣ ለዚህም አስፈላጊ ሆኖ ሲገኝ ትክክለኛ ፍትሕን ለመስጠት እንዲረዳ መንግሥት በጉዳዩ ጣልቃ እንዲገባ ለማድረግ ይችላል” የሚል ድንጋጌ አስፍሯል። በዚህ አዋጅ የተሻረው የሠራተኛ ጉዳይ አዋጅ ቁጥር 64/1968 አንቀጽ 100(2) ተመሳሳይ የሆነ ድንጋጌ ነበረው።

¹⁰⁵ የአሠሪና ሠራተኛ ጉዳይ አዋጅ ቁጥር 42/1985 አንቀጽ 147 እና 142 በአንድ ላይ ሲታዩ የዚህ አንድምታ አላቸው።

¹⁰⁶ ዝኒ ኮማህ፣ አንቀጽ 138 እና 139

¹⁰⁷ ፕታር ሄርሞግ፣ ሲቪል ፕሮሲዥር ኢን ፍራንስ፣ ማርቲነስ ኒጅሆፍ፣ ኔዘርላንድስ፣ ዘ ሄግ(1967)፣ ገጽ 121-22

¹⁰⁸ ማውሮ ካፔሌቲ ኤንድ ጆሴፍ ኤም ፕሪሎ፣ ሲቪል ፕሮሲዥር ኢን ኢታሊ፣ ማርቲነስ ኒጅሆፍ ኔዘርላንድስ፣ ዘ ሄግ (1965) ገጽ 128

¹⁰⁹ ዝኒ ኮማህ

¹¹⁰ ዝኒ ኮማህ

¹¹¹ ኤም ካፔሌቲ ኤንድ ጆሴፍ ኤም ፕሪሎ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 128

¹¹² ዝኒ ኮማህ፣ ገጽ 192

¹¹³ ዝኒ ኮማህ፣ ገጽ 129

መሆኑን ካልደነገገ በስተቀር ጣልቃ መግባት ያለበት መሆን አለመሆኑን የሚወስነው ሚኒስትር ፕሮብሊኩ በራሱ ሥልጣን ነው።¹¹⁴ የሚኒስትር ፕሮብሊኩ በሕገ መሠረት ጣልቃ መግባት የግድ የሆነባቸው ጉዳዮች፣ የሰዎች ሕጋዊ ሁኔታዎችን (የጋብቻ ፍቺ፣ አሳዳጊነትና፣ የተዛመዱ ጉዳዮች)፣ አንድ ሰው ሞቷል ተብሎ እንዲገመት የሚሰጡ ውሳኔዎችን፣ ሕፃናትንና ችሎታ የሌላቸውን ሰዎች የሚመለከቱ ጉዳዮችን፣ ለበጎ አድራጎት የተደረጉ የኑዛዜ ሥጦታዎችን፣ መንግሥትንና ሌሎች የመንግሥት አካሎችን የሚመለከቱ ጉዳዮችን፣ የዳኞችን ኃላፊነትና ብቃት የሚመለከቱ ጉዳዮችን፣ በመጨረሻው የፈረንሳይ ይግባኝ ሰሚ ፍርድ ቤት (ለኩር ካሳሲዮ) የሚታዩ ጉዳዮችን ይጨምራሉ።¹¹⁵

በመሆኑም የፈረንሳይም ሆነ የጣሊያን የሕግ ሥርዓቶች ለመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ እውቅና የሚሰጡ ሲሆን ይህም በየፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕጎቻቸው ተደንግጓል። በዚህ ረገድ የኢትዮጵያ የሕግ ሥርዓት ከተጠቀሱት ሁለት የሕግ ሥርዓቶች የሚለይ አይደለም። የሚለይበት ነገር ቢኖር በአቀራረብ ነው። የፈረንሳይና የጣሊያን ሥርዓቶች ስለመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ የደነገጉት በሥነ ሥርዓት ሕጎቻቸው ሲሆን የኢትዮጵያ ሥርዓቱ ግን የደነገገው በመሠረታዊ ሕጎቹ ውስጥ ነው (የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁጥር 42 ፀቃይ ሕገ የፍትሕ ብሔር ክሶች ለመመሥረትም ሆነ እንደዚህ ባሉ ክሶች ጣልቃ ለመግባት የሚያስችለው ራሱን የቻለ የሥልጣን ምንጭ አይደለም። በፍትሕ ብሔር ሕግና በንግድ ሕገ የሠፈሩ ድንጋጌዎችን የሚዘረዝር ብቻ ነው)።

የፈረንሳይም ሆነ የጣሊያን ሕግ ለግል ገለልተኛ ተከራካሪ ቀጥተኛ የሆነ እውቅና አይሰጡም። ነገር ግን የፈረንሳይ ሕግ ከግል ገለልተኛ ተከራካሪ ለማይለይ የሦስተኛ ወገን ጣልቃ መግባት እውቅና ይሰጣል። በፈረንሳይ ሕግ የዚህ ዓይነት ጣልቃ መግባት ኮንሰርቫቲቭ ኢንተርቬንሽን ተብሎ የሚጠራ ሲሆን፣ ጣልቃ የሚገባው ወገን የሚያራምደው የግል ጥቅሙን ሳይሆን ከተከራካሪዎቹ ወገኖች የአንዱን ጥቅም ነው።¹¹⁶ ይህም አግራሲቭ ኢንተርቬንሽን ተብሎ ከሚጠራውና ጣልቃ የሚገባው ወገን የሚያራምደው የራሱን ጥቅም ከሆነበት የሚነጻጸር ነው። የዚህ ዓይነት ጣልቃ ገብነት የግል ገለልተኛ ተከራካሪን ተካቶ በመሥራት ያገለግላል።¹¹⁷

የጣሊያን የሥነ ሥርዓት ሕግም እንደዚሁ የራሱን ጥቅም ለማራመድ ሳይሆን ከተከራካሪ ወገኖቹ የአንዱን ጥያቄ ወይም መከላከያ ለመደገፍ አንድ ሦስተኛ ወገን በፈቃዱ ጣልቃ ሊገባ የሚችል መሆኑን ይደነግጋል። እንደፈረንሳይ ኮንሰርቫቲቭ ኢንተርቬንሽን ሁሉ የጣሊያንም በፈቃዱ ጣልቃ የሚገባው ወገን በጉዳዩ ጥቅም ያለው መሆኑን ማሳየት አለበት። ነገር ግን የክርክሩ ውጤት አንድ ዓይነት የኢኮኖሚ ወይም የሞራል ጥቅም የሚነካበት መሆኑን በማስረዳት ይህን ግዴታ ማሟላት ይችላል።¹¹⁸

4. ስለመክሰስና መከላከል ችሎታ አዲስ ደንቦች የሚያስፈልጉ ስለመሆኑ

በዚህ ጽሁፍ ለማየት እንደተቻለው የግል ገለልተኛ ተከራካሪ በባህላዊው የኢትዮጵያ የሕግ ሥርዓት በአንድ ወይም በሌላ መልክ ይታወቅ ነበር። በዚያን ጊዜ የመንግሥት ተግባር በእጅጉ የተወሰነ ስለነበርና የግል ወገኖች የራሳቸውን የፍትሕብሔርና የወንጀል ጉዳዮች በራሳቸው ይከታተሉ ስለነበር ባሕላዊው ሕግ ስለመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ ደንቦች አልነበሩትም። ምክንያቶቹን ለመረዳት ይቻላል። በሌላ በኩል ግን ዘመናዊው የኢትዮጵያ ሕግ ሥርዓት በቂና ግልጽ በሆነ መልክ ባይሆንም ለመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ እውቅና ሰጥቶ የግል ገለልተኛ ተከራካሪን ሳይጠቅስ አልፎታል። የግል ወገኖች እንደቀድሞው የግል የፍትሕ ብሔር ጉዳዮቻቸውን በራሳቸው የሚከታተሉ መሆናቸው እየታወቀ፣ በብዙ የሕግ ሥርዓቶች ለጠቃሚ የፍትሕና የመልካም አስተዳደር ዓላማዎች እያገለገለ መሆኑ፣ በተለይም ደግሞ በባሕላዊው የሕግ ሥርዓታችን ለነዚህ ዓላማዎች በተወሰነ ደረጃም ቢሆን ሲያገለግል የነበረ መሆኑ ሲታይ የሕግ ሥርዓታችን ስለግል ገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም በግልጽ ሳይደነግግ መቅረቱ፣ በቂ ምክንያት አለው ሊባል አይቻልም።

¹¹⁴ ሄርዞግ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 121-22
¹¹⁵ ዝኒ ከማሁ፣ ገጽ 290።
¹¹⁶ ዝኒ ከማሁ
¹¹⁷ ኤም ካፍሌቲ ኤንድ ጆ-ኤም ፕሪሎ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 128
¹¹⁸ ሄርዞግ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ፣ ገጽ 290

በእርግጥ ተቋም ከሲቪል ሎው ሥርዓት ይልቅ በኩራን ሎው ሥርዓት ይበልጥ የታወቀ ሥር የሰደደ ነው። ነገር ግን በፊትኛውም ሥርዓት ቢሆን ለመንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪ ግልጽ እውቅና ለግል ገለልተኛ ተከራካሪ ደግሞ ከግላ ገደል የፈራ ተባ እውቅና ተሰጥቷል። በሲቪል ሎው ሥርዓት ለገለልተኛ ተከራካሪ የተሰጠው ይህ ተዘቀዝ ያለ እውቅና ምናልባት ተቋም ለሲቪል ሎው ሥርዓት አስፈላጊ እንዳልሆነ ያመለክታል ተብሎ ሊገመት ይችላል። በኢትዮጵያ ውስጥ ያሉ የሕግ ባለሙያዎች ከዚህ ምልክት ተነስተው ኢትዮጵያ የምትከተለው የሲቪል ሎው ሥርዓትን በሆነ ገለልተኛ ተከራካሪ በዚህ አገር አስፈላጊነት የለውም የግል ክርክር ሊያነሱ ይችላሉ።

ነገር ግን ይህ ፀሐፊ፣ ይህ ክርክር በተሳሳተ መንሻ ላይ የተመሠረተ ነው ብሎ ያምናል። ይህ ተቋም በኩራን ሎው ሥርዓት የሚያስፈልገው መሆኑ ከታመነበት ተቋም ለሲቪል ሎው ሥርዓት ያለው አስፈላጊነት ሊያንስ አይችልም። በኩራን ሎው ሥርዓት ገለልተኛ ተከራካሪ ፍርድ ቤቶች ስለፍሬ ነገርና በልሕግ ጥያቄዎች በሚረጁ የተደገፈ ውጤት እንዲሰጡ ይረዳቸዋል። በተጨማሪም ለዝትተኛው የሕብረተሰብ ክፍል ፍትሕ የግጥም እድል በር ይከፍታል። የፍሬ ነገርና የሕግ ጥያቄዎች ሙሉ ፀንዛዬ በኩራን ሎው ሥርዓት ካሉ ፍርድ ቤቶች ሊያመልጥ የሚችል ከሆነ በሲቪል ሎው ሥርዓት ካሉ ፍርድ ቤቶች ሊያመልጥ ይችላል። የሲቪል ሎው ሥርዓት ጥያቄዎች ከኩራን ሎው ሥርዓት ጥያቄዎች የበለጠ ትምህርትና ልምድ አላቸው የግል ከባድ እያንተ ሊኖር እንደሚችል ግልጽ ነው። በሲቪል ሎው ሥርዓት ጥያቄዎች ሕግ ሁሉ በጽሁፍ ሠፍረው የሚያገኙት መሆኑ የሕግ ስህተት ከመፈለግ ለመከላከል የተሻለ እድል ይሰጣቸዋል ግለት አይደለም። በኩራን ሎው ሥርዓትም ቢሆን ቀድመው ታይተው የተወሰኑ ጉዳዮች ፍርዶች ስፋት ያላቸውና አብዛኛዎቹ ባሁኑ ጊዜ ፍርድ ቤት ለሚቀርቡ አብዛኛዎቹ ጉዳዮች ሁሉ ተፈጻሚ ሊሆኑ የሚችሉ ናቸው።¹¹⁹ የሲቪል ሎው ሥርዓት ጥያቄዎች የተጻፉ ሕጎችን ለግጥም እንደሚችሉት ሁሉ የኩራን ሎው ሥርዓት ጥያቄዎች ቀድመው የተወሰኑ ጉዳዮች ፍርዶችን በተላሉ ግጥም ይችላሉ። ከዚህ በተጨማሪ ፓርላማው የሚያወጣቸው ሕጎች በኩራን ሎው ሥርዓት ውስጥ እየተገነባረቱ የመጡ መሆናቸው መረሳት የለበትም።¹²⁰ ይህም ሆኖ ገለልተኛ ተከራካሪ በኩራን ሎው ሥርዓት አስፈላጊ ሆኖ ተገኝቷል። በተመሳሳይ ምክንያቶችና ለተመሳሳይ ግላግዎች በሲቪል ሎው ሥርዓትም እንደዚሁ አስፈላጊ ነው። በዚህ ረገድ ትኩረት በሁለቱ ሥርዓቶች መካከል ልዩነት ያለው ገለልተኛ ተከራካሪ አስፈላጊ በመሆኑ ወይም ባለመሆኑ ሳይሆን ስለአስፈላጊነቱ ካለው ግንዛቤ ረገድ ነው።

ዝትተኛው የሕብረተሰብ ክፍል ፍትሕ የግጥም ዕድል በሚመለከትም ቢሆን እንደ ሥርዓት ከሌለው ሥርዓት የተሻለ ነው የግል ክርክር አጥብቆ ግንባት የሚቻል አይደለም። ፍትሕ የግጥም ዕድል ጥያቄ ከዚህ ጽሑፍ አድግሰው ውጭ ነው። በሁሉም ሥፍራ ፍትሕና ፍርድ ቤቶች ሁለት ለሌላቸው የሕብረተሰብ ክፍሎች ከጊዜ ወደጊዜ ይበልጥ እየፈቁ የመጡ መሆናቸውን ከዚህ ላይ መገለጽ በቂ ነው። ይህ ከስተት በተለይ በአንድ የሕግ ሥርዓት ብቻ ያለ የተለየ ገጽታ አይደለም። ይህ ችግር የሁሉም ሥርዓቶች የጋራ ችግር እንደመሆኑ መጠን በዚህ ረገድ ገለልተኛ ተከራካሪ ለኩራን ሎው ሥርዓትም ሆነ ለሲቪል ሎው ሥርዓት አስፈላጊነትና አግባብነት አለው።

በዚህ ገለልተኛ ተከራካሪ በኢትዮጵያ የሕግ ሥርዓት እንዳይኖር የተደረገው የሲቪል ሎው ሥርዓትን የምትከተል ከመሆኗ ጋር አቆራኝቶ ለማብራራት የሚደረግ ሙከራ ሊያስከድ የሚችል አይደለም። ምክንያቱም የሲቪል ሎው ሥርዓት ተፈጥሮ ከገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም ጋር የማይጣጣም ባህርይ የሌለው በመሆኑ ነው። በሲቪል ሎው ሥርዓትም ቢሆን ለሌሎች ለሌሎች ሊገኙት የተደነገጉትን ደንቦች ለፋ አድርጎ በመተርጎምና የጊላ በር በመክፈት የግል ገለልተኛ ተከራካሪ ሚና እንዲኖረው ለማድረግ እየተሞከረ መሆኑን ቀደም ሲል በዚህ ጽሁፍ ለማሳየት ተሞክሯል።¹²¹

¹¹⁹ ሲ.ቤ. አለጎ፣ ሎው ሊ.ገ.ዘ. ሚኪግ፣ ለክሰርርድ ኮሌገላን ፕራስ (ገኛ እትም፣ 1963) ገጽ 187-235 በአጠቃላይ ይመለከቱ። በተጨማሪም ደ.ሺድ ባርክር ሌንድ ኮሌግ ፓድራልድ፣ ሎው ግርቲንስ ዘ ፕሪንተርስ ሊ.ሚትድ ሊንግላንድ (9ኛ እትም፣ 1996) ገጽ 16 ይመለከቱ።
¹²⁰ አለጎ፣ ከላይ የተጠቀሰው ሥራ ገጽ 428-9
¹²¹ ከላይ ገጽ 19-20 ይመለከቱ

ከዚህም በላይ የኢትዮጵያ የሕግ ሥርዓት በተለይም የሥነ ሥርዓት ሕግ ሙሉ በሙሉ የሲቪል ሎው ሥርዓትን የሚከተል አይደለም። ይልቅም የኢትዮጵያ የሥነ ሥርዓት ሕግ ከሲቪል ሎው ሥርዓት ይልቅ ከኮሙን ሎው ሥርዓት ጋር የበለጠ የጋራ ባህርያት አሉት። ይህም የሆነበት ምክንያት መሠረታዊ ሕጎቻችን የሲቪል ሎው ሥርዓትን የሚከተሉ ቢሆንም የሥነ ሥርዓት ሕጎችን የሚከተለው የኮሙን ሎው ሥርዓትን፣ በተለይም ደግሞ የሕንድን የሥነ ሥርዓት ሕግና የራሳችን ባሕላዊ የሥነ ሥርዓት ሀሳቦችን ስለሆነ ነው።¹²² እንግዲህ ለሕጉ አተረጓጎምና አፈጻጸም አግባብነት ያላቸው መነሻዎች እነዚህ የሥነ ሥርዓት ሕጎችን ምንጮች ናቸው። ከፍ ሲል እንዳየነው የገለልተኛ ተከራካሪ ተቋም ለነዚህ የሥነ ሥርዓት ሕጎችን ምንጮች የጋራ ተቋም ሆኖ ቆይቷል። ከዚህ በመነሳት ሦስተኛ ወገኖች በመንግሥታዊም ሆነ በግል ገለልተኛ ተከራካሪ መልክ ጣልቃ ለመግባት ያላቸው ችሎታ መታየት ያለበት ከራሳችን ባሕላዊ ልምድና ከኮሙን ሎው ሥርዓት አሠራር ባጠቃላይ፣ በተለይም ከሕንድ አሠራር አንጻር ነው። ከዚህም በላይ አሁን ካለው የሕግ ሥርዓታችንና የፍትሕ አስተዳደር ፍላጎት እንጻር መታየት አለበት።

እንደሌሎች አገሮች ሁሉ በኢትዮጵያም ሕግና ፍርድ ቤቶች ከሴቶች፣ ከሕፃናት፣ ከአካል ጉዳተኞችና ከመሳሰሉት ሰፋት ያላቸው የኅብረተሰብ ክፍሎች ይበልጥ እየራቁ መሆኑን ማንም የሚያውቀው ነው። እነዚህ ክፍሎች እቅም በማጣታቸው ወይም ባለማወቃቸው ምክንያት ውጤቱ በቀጥታ የግል ጥቅማቸውን በሚነካባቸው ክርክር ሊወከሉ በማይችሉበት ወይም ውክልናቸው ደካማ በሚሆንበት ጊዜ፣ በጉዳዩ የግል ጥቅም የሌለው ሦስተኛ ወገን ፍትሕን በመወከል ለፍርድ ቤቱ ስለሕጉ መረጃ እንዲሰጥ ማድረጉ ፍትሐዊና ተገቢ ነው። የዚህ ዓይነቱ ጣልቃ መግባት እቅም የሌላቸውን ወገኖች ጥቅም የሚጠበቅ ከመሆኑ ባሻገር ፍርድ ቤቶቻችንን ጉድለት ያላቸው ፍርዶች ከመስጠት ያድናቸዋል።

አብዛኞቻቸው ወጣት በመሆናቸው የሚፈለገው ልምድ የሌላቸው ዳኞቻችን ስለማሕበራዊ ሕይወት እውነታዎችና በየዓመቱ እየጨመሩና እየተወሳሰቡ ስለመጡት ሕጎች የተሟላ ግንዛቤ አላቸው ለማለት አይቻልም። በተጨማሪም ያላቸው ከባድ የሥራ ጫና ብዙውን ጊዜ የተወሳሰቡ በመሆናቸው የምርምር ሥራና ጥልቅ ትንተና የመጠይቁ ጭብጦችን ለመለየትና ለመወሰን አያስችላቸውም። አሁን ባለው ሁኔታ ዳኞች የረጅም ጊዜ ልምድና የተለየ እውቀት ካላቸው ጠበቆች ተጠቃሚ ሊሆኑ ይችላሉ።

በአሁኑ ጊዜ ፍርድ ቤቶቻችን ከመጠን በላይ የሆኑ ጉዳዮችን እያስተናገዱ መሆኑ ግልጽ ነው። ከዚህም በመነሳት የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎች ፍትሕን ይበልጥ እንዲዘገይ ሊያደርጉ ይችላሉ የሚል ክርክር ሊቀርብ ይችላል። ነገር ግን በፍሬ ነገር ወይም በሕግ ረገድ ስህተት ያለበት ፍርድ በማዘግየት ፍትሕን ከመንፈግ ያላነሰ ምናልባትም የበለጠ ጎጂነት ያለው መሆኑ መረሳት የለበትም። አሁን ባሉት ሁኔታዎች በመረጃ የተደገፈ ፍርድ ብዙም ሳይዘገዩ መስጠቱ የተሻለ አማራጭ ነው። ገለልተኛ ተከራካሪ ለዚህ ዓላማ መሳካት አስተዋጽኦ የሚያደርግ እስከሆነ ድረስ የገለልተኛ ተከራካሪ ማስታወሻዎችን ለማየት ጊዜ የሚጠይቅ በመሆኑ ብቻ የገለልተኛ ተከራካሪን ሚና ለመቃወም በቂ ምክንያት ሊሆን አይችልም። ትክክለኛ ውሳኔ ለመስጠት የግድ ጊዜ ይጠይቃል። ፍርድ ቤቶችም የሚወሰዱት ጊዜ ትክክለኛ ውሳኔ ለመስጠት የሚያስፈልጋቸውን ያህል ብቻ ነው። ይህን ደግሞ ገለልተኛ ተከራካሪ ኖረም፣ አልኖረም ፍርድ ብቶች መፈጸም ያለባቸው ግዴታ ነው።

ገለልተኛ ተከራካሪ ተቋምን በሕግ ሥርዓታችን ሥር እንዲሰድ መደረጉን በመቃወም ሊቀርብ የሚችለው ሌላው ክርክር በፍርድ ቤቱ ውሳኔ ላይ ተፅዕኖ ሊያደርግ ይችላል የሚል ይሆናል። ነገር ግን ከላይ በዚህ ጽሑፍ እንዳየነው ገለልተኛ ተከራካሪ የፍርድ ቤቱ የመረጃ ምንጭ ሆኖ የሚያገለግል ተቋም ነው። መረጃውን የመቀበሉ ወይም ያለመቀበሉ ጉዳይ የፍርድ ቤቱ ፋንታ ነው። በእርግጥ ፍርድ ቤቱ መረጃው ጠቃሚና አግባብነት ያለው ሆኖ ካገኘው፣ መረጃው ፍርድ ቤቱ በራሱ አነሳሽነት ፈልጎ ማግኘት የነበረበት መረጃ ነው የሚሆነው። የዚህ ዓይነቱ መረጃ ደግሞ መልካም ነገር ስለሆነ ተቀባይነት ያለው ነው። በሌላ በኩል ደግሞ አግባብነትና ተቀባይነት የሌለውን መረጃ ለመጣል ፍርድ ቤቱ ሙሉ መብት አለው። በመሆኑም ገለልተኛ ተከራካሪው በፍርድ ቤቱ ላይ ሲኖረው የሚችለው ተፅዕኖ ማንኛውም የሕግ መጽሐፍ፣ የምርምር ሥራ፣ መዝገብ ቃላት ወይም ማንኛውም ሌላ የመረጃ ምንጭ ሊኖረው ከሚችለው ተፅዕኖ የበለጠ ጎጂነት አይኖረውም። ዳኞች አግባብነት ያለውን መረጃ አግባብነት ከሌለው መረጃ ለመለየት የሚያስችል እውቀት የሌላቸው ከሆነ ወይም

¹²² አር.ኤ.ሴድለር፣ ኢትዮጵያን ሲቪል ፕሮሲደር፣ ሕግ ፋክልቲ፣ አክሲዮርድ ዩኒቨርሲቲ ፕሬስ፣ አዲስ አበባ (1968)፣ ገጽ 5

ደግሞ ታማኝ የመሆን ችግር ያለባቸው ከሆነ ችግሩ ከገለልተኛ ተከራካሪ ተጽም ጋር ግንኙነት ያለው ችግር አይደለም።

ለማጠቃለል፤ የገለልተኛ ተከራካሪ ተጽም አቅም ያነሳቸው የጎብረተሰብ ክፍሎች ፍትሕ እንዲያገኙ ጠቃሚ ሚና ሊጫወት ይችላል። የኢትዮጵያን ፍርድ ቤቶች አስተማማኝነትና ታማኝነት ለመጠበቅም ሊረዳ ይችላል። ከሰ ስለማቅረብና ስለመከላከል ችሎታ የሚደነግጉት የፍትሕ ብሔር ሥነ ሥርዓት ሕግ ደንጋጌዎች ተሻሽለው የግል እና የማህበራዊ ቡድን እንዲሁም መንግሥታዊ ገለልተኛ ተከራካሪዎች ታቅፈው የፍትሕን ዓላማ ለማሳካት እንዲረዱ ማድረግ የጎላ ጠቀሜታ አለው።